

Poblémy kosovské autonomie do počátku 60. let 20. století

Pro první poválečná léta lze v podstatě říci, že i přes značnou snahu po odstranění etnických diskrepancí byl albánský živel na Kosovu a v Metochii místy i nevybíravě potlačován, nikoli ovšem z etnických příčin, ale proto, že se jevil, v důsledku slabé loyality k novému státu i vzhledem ke kolaboraci převážné části obyvatelstva za války a malé účasti na protifašistickém odboji, jako státně nespolehlivý.

Není samozřejmě vyloučeno, že kromě nedůvěry vyvolané ideologií nemohla hrát ve vztahu k albánské menšině u některých srbských či černohorských příslušníků mocenských represivních složek roli i kulturní cizorodost a etnické stereotypy, nicméně UDB jako pravověrná tajná komunistická policie v době „zostřeného třídního boje“ samozřejmě nevystupovala s „podezřením“ pouze vůči neloyálním menšinám. V autonomii (i mimo ni, pochopitelně) pronásledovala také např. duchovenstvo a věřící Srbské pravoslavné církve, kněze a farníky římskokatolických albánských i charvátských farností, stejně jako všechny jiné „třídní nepřátele“. Pozemkové vlastnictví srbských klášterů bylo konfiskováno podobně jako majetek albánského islámského společenství a jeho vakufů či beктаšijského řádu.

Rezoluce Informbyra, ideologický boj Envera Hoxhy a úloha UDB

Nálepka neloyálního etnika, jímž byla ocejchovaná albánská kosovsko-metochijská národnost, by se ale, díky nejspíš upřímné snaze části jugoslávské komunistické elity o zapojení albánského živlu do budování nové společnosti, během několika let začala stírat. Rozchod Jugoslávie, resp. KSJ a jejího předsedy Josipa Broze Tita se Stalinem v jarních měsících roku 1948, známější jako „roztržka z Informbyrem (Kominformou)“¹ a přechod Envera Hoxhi, šéfa

¹ Kominforma či Informbyro (oficiálně Informační byro komunistických a dělnických stran, rusky Информационное бюро коммунистических и рабочих партий) byla Moskvou řízená mezinárodní organizace komunistických stran (kromě zemí v sovětské sféře vlivu do ní byla zapojena i KS Francie a Itálie), založená v září 1947. Navazovala na činnost Kominterny, rozpuštěné v roce 1943. Na jejím vytvoření se podíleli velkou měrou i jugoslávští komunisté, organizace měla mít dokonce své sídlo v Bělehradě, kde se také uskutečnilo její první pracovní zasedání. Hlavním důvodem roztržky byla především Titova snaha o politiku nezávislou na Stalinovi a jeho úsilí o vytvoření balkánské federace. Právě možnost vzniku takového druhého mocenského komunistického centra, které by mohlo být určitým konkurentem SSSR, narušovala Stalinovy představy o budoucím vývoji na Balkáně. Rezoluce Informbyra o situaci v KSJ byla připravena na červnovém zasedání Kominformy a vynesena na 28. června 1948 (tedy na výroční den Kosovské bitvy). Rezoluce obviňuje Tita jako imperialistického agenta, kritizuje vedení KSJ z pravicových úchylek a rozbíječství komunistického hnutí apod. Komunistické vedení Jugoslávie rezoluci odmítlo. Jeho rozhodnutí dodatečně legitimizoval V. sjezd KSJ, jenž se uskutečnil koncem července 1948. Druhá rezoluce z listopadu 1949 roztržku ještě prohloubila a dovedla Jugoslávii prakticky na pokraj ozbrojeného konfliktu se SSSR a jeho satelity. Od plánované intervence odradila Stalina zřejmě až rasantní akce USA a OSN v Koreji. Roztržka měla samozřejmě velký vliv na vnitro i zahraničněpolitickou situaci v Jugoslávii. Po nezbytných čistkách, při nichž byli z KSJ odstraněni skuteční i

komunistické strany sousední Albánie, na stalinistické pozice, tento přístup ještě vyhroutil a zakonzervoval.

Zhoršující se relace jugoslávského vedení se Stalinem, jež byly patrné již od prvních měsíců roku 1948, se projevovaly i postupným ochlazováním albánsko-jugoslávských vztahů, které se v předcházejících letech zdály být, a to i díky velké jugoslávské pomoci albánskému hospodářství a budování albánské armády, harmonické a směřující ke zmiňované již jugoslávsko-albánské integraci. Enver Hoxha a jeho klika v rámci Komunistické strany Albánie se ale rozhodli úžeji přimknout k SSSR zřejmě i z důvodu, že pocíťovali jugoslávské objetí jako stále dusivější. Svou roli v odklonu od Jugoslávie hrálo i Hoxhovo zklamání z toho, že se mu nepodařilo v prvních poválečných letech získat Kosovo a Metochii do albánského státního svazku. Po vyhlášení rezoluce Informbyra tak byla albánská komunistická strana mezi prvními, kteří se s ní zcela ztotožnili. V následujících letech stála na čelní pozici informbyrovské agitace proti Jugoslávii. Albánský komunistický vůdce bezesporu předpokládal, že KSJ nevydrží Stalinův tlak a že jeho věrnost generalissimovi bude odměněna zvláštním uznáním. Počítal přitom s tím, že se bude moci zbavit jak svých (projugoslávských) konkurentů v ÚV KSA, což se mu také ještě v témže roce podařilo,² tak, a to zejména, že se mu podaří uskutečnit jeho sen a trvalý cíl, totiž vytvoření komunistické Velké Albánie pod patronací SSSR a s Kosovem a Metochií v jejím rámci. V roce 1949 se E. Hoxha dokonce pokoušel získat Stalinův souhlas se zorganizováním protititovského povstání kosovských

domnělí „příznivci Stalina a Informbyra“, tzv. Informbyrovci, kteří skončili „na převýchově“ v koncentračních táborech (nejznámější se nacházel na pustém kvarnerském ostrově Goli otok), musela Jugoslávie hledat nové spojení a začít budovat svoji vlastní cestu. Důležité přitom bylo poznání západních mocností, že podporou Jugoslávie, byť rigidně komunistické, mohou zúžit sovětskou mocenskou sféru a narušit tak výsadní postavení Moskvy v jihovýchodní Evropě. Od roku 1950 proto FLRJ začala dostávat ze Západu výhodné úvěry a od USA dokonce i dodávky zbraní a munice. Jugoslávie ale střežila svou suverenitu a nezávislost na západních státech, zejména pokud jde o vnitřní politiku a nezpochybnitelnost vedoucí role KSJ. V této nové konstelaci ale nemohl jugoslávský režim nadále fungovat jako stalinistická odnož. Teoretikové jugoslávského socialismu Edvard Kardelj a Milovan Djilas proto začali rozpracovávat nový, tzv. samosprávný model socialismu, jež se pak stal hlavním poznávacím znamením jugoslávské třetí cesty. Jedním z důsledků roztržky Tita se Stalinem a rezoluce Informbyra z roku 1948 bylo také přejmenování KSJ, k němuž došlo v roce 1952 na VI. sjezdu KSJ v Záhřebu. Strana byla nově pojmenována jako Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ). Touto formou se jugoslávští komunisté distancovali od stalinistických komunistických stran a přihlásili se k tradicím Marxova Svazu komunistů. Souhlasně s tím byly přejmenovány také republikové stranické organizace (např. z Komunistické strany Srbska se tak stal Svaz komunistů Srbska, SKS).

² Tak jako v jiných komunistických zemích poskytla roztržka i v Albánii možnost komunistickému vedení vyrovnat se pomocí vykonstruovaných obvinění s nepohodlnými členy. Uskutečnilo se zde několik monstrprocesů, z nichž největší byl se „skupinou“ do té doby muže č. 2 albánské politické scény Koçi Xoxem (z významnějších funkcionářů se s Xoxem svezl Kristo Themelko, Pandi Kristo a Nesti Kerenxhi). V procesu byli Xoxe a jeho soudruzi označeni jako lokaji bělehradských trockistů, kteří „...přijímají jejich pomoc a provádějí zrádnou a ďábelskou zločineckou činnost proti vlasti a republice, ... chtějí připojit Albánii k Jugoslávii a spolu s ní ji tak hodit do klína imperialismu, imperialistických zájmů a tužeb Velkosrbů, jež představuje Titova skupina.“ Prokurátor tedy ve své obžalobě, okořeněné dobovou rétorikou, pozoruhodně obvinil jugoslávské komunisty z propagace velkosrbské myšlenky, proti níž celou válku a poválečné období usilovně bojovali. Viz *Bela knjiga o neprijateljskoj politici vlade Narodne republike Albanije prema Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, s. 46. V souvislosti s roztržkou Tita se Stalinem se uskutečnily procesy také v Maďarsku, kde byl jako „titoista“ odsouzen László Rajk, v Bulharsku (Trajčo Kostov), v roztržce lze také hledat kořeny procesu s Rudolfem Slánským a „jeho skupinou“.

Albánců, jež by vyústilo ve sjednocení Kosova a Metochie s Albánií, u sovětského vůdce však pro toto dobrodružství nenašel ani podporu, ani pochopení. Na vidinu násilné změny hranic poté sice E. Hoxha rezignoval, nadále však vedl vůči „titovské“ Jugoslávii kombinovaný propagandisticko-diverzní boj, v němž se, pod pláštíkem marxisticko-leninského pravověří, často skrývala nacionalistická hesla o sjednocení všech Albánců v „matce vlasti“. V kosovsko-metochijské realitě se tak postupně začínal objevovat prvek, který vždy přítomnému velkoalbánskému nacionalismu dával charakter „levé“ revolučnosti a radikalismu, ještě zvýrazněný po roztržce Tirany s Moskvou a jejím připoutání k Číně (1961).

Po Hoxhově odklonu od Jugoslávie se území Kosova a Metochie i pro KSJ (a tím spíše pro UDB) nutně muselo jevit jako příznivá půda pro působení nepřátelské ideologické diverze a to tím spíše, že se k rezoluci Informbyra přiklonila i část vysoce postavených kosovských komunistů z řad albánské menšiny. Kosovští „informbyrovci“, jak se říkalo v Jugoslávii těm, kteří se ztotožnili se Stalinovou rezolucí, většinou volili cestu emigrace do Albánie, což byla pro stranickou organizaci na Kosovu, mimořádně chudou na albánské vzdělané kádry, obrovská rána. Z hlediska UDB pak útěk lidí, kteří znali do hloubky poměry v oblasti i v KSJ, představoval maximální bezpečnostní riziko, neboť většina emigrantů se volky nevolky, dříve nebo později, stala nástrojem v rukou albánské propagandy. Pravděpodobně nejhorší ztrátou, a to i z bezpečnostního hlediska, byla emigrace Shabana Haxhii (Haxhia), kosovského policejního náčelníka. K dalším významným „informbyrovci“, kteří emigrovali do Albánie, patřili policejní kapitán Shaban Zena, zaměstnaný přímo na srbském ministerstvu vnitra, španělský interbrigadista a signatář bujanské rezoluce Xhafer Voksha, člen OV SKS KaM a předseda mládežnické organizace v autonomii Sutki Hoxha, dále pak náčelník okresní policejní správy v Dragaši Shevqet Meqa, šéf UDB tamtéž Abdul Sali, či Isen Dobra, předseda okresního výboru Dečani.

Do oblasti také začaly pronikat ilegální skupiny, organizované albánskou výzvědnou službou, jejichž cílem bylo autonomii destabilizovat a „*propagovat principy rezoluce Informbyra*“. Také k organizování těchto skupin využívala albánská tajná policie Sigurimini pochopitelně především kosovské emigranty. První velkou a skutečně nebezpečnou ozbrojenou ilegální skupinu se UDB podařilo odhalit v září 1949 v okolí Lipljanu. Vedl ji emigrant Skender Kosova, jemuž se v krátké době podařilo získat poměrně široký okruh spolupracovníků, zdroje UDB hovoří o 57 členech. Skupinu se UDB podařilo rozbít poté, co do ní pronikli dva její tajní spolupracovníci, kteří také Skendera Kosovu zavraždili. Ještě předtím UDB odhalila a rozbila menší skupiny v Peči a Djakovici, již zformoval další „informbyrovec“ Kostadin Vasiljac spolu s albánským agentem Xhevadem Morionem.³ Jen mezi lety 1948–1958 měla, podle *Bílé knihy o*

³ Významné diverzní skupiny vytvořili další kosovští emigranti – plukovník Cerim Uka pocházející z okolí Peče, major albánské armády Halit Kačanolli původem z vesnice Kačandol u Kosovské Mitrovice, Ajet Haxhia aj. Je zajímavé, že mezi nimi byly i skupiny tvořené agenty srbského původu. Šlo zejména o bývalé důstojníky JA, kteří

nepřátelské politice vlády Lidové republiky Albánie vůči Federativní lidové republice Jugoslávii, vydané ministerstvem zahraničních věcí FLRJ v roce 1961, vyslat tiranská vláda do Jugoslávie (a z drtivé většiny tedy na Kosovo a do Metochie) ve skupinách nebo jednotlivě 675 diverzantů a agentů, z nichž mělo být 548 ozbrojených. Další desítky nebo stovky agentů a skupin nejspíše pozornosti jugoslávských mocenských orgánů unikly.⁴ Takovouto metodu propagandistické a diverzní činnosti používal E. Hoxha a jeho skupina vůči Jugoslávii zhruba do poloviny 50. let. Po XX. sjezdu Komunistické strany SSSR a kritice tzv. kultu Stalinovy osobnosti z úst generálního tajemníka sovětských komunistů Nikity Chruščova, již ovšem E. Hoxha nikdy nepřijal, došlo v jugoslávsko-albánských vztazích k prvním a velmi nesmělým náznakům oteplení. Konfrontační politika však paralelně s tím přežívala až do poloviny 60. let. Podle *Bílé knihy* tak ještě mezi lety 1957–1961 v Jugoslávii probíhalo 115 procesů s agenty albánské výzvědné služby, kteří, podle svých výpovědí u soudů, měli za úkol vyvolávat u albánského obyvatelstva nespokojenost s jugoslávským společenským zřízením, vytvářet organizace připravující povstání a ozbrojené vystoupení proti jugoslávské správě atd. I když samozřejmě musíme připustit, že velká část těchto výpovědí byla vynucena za použití násilí, samotný fakt vysílání diverzantů ve velkém množství je nezpochybnitelný. Metochijským, makedonským a černo-horským pohraničím mělo ještě v letech 1959–1960 křížovat 16 diverzantských čet s cílem vytvářet v pohraničí pocity napětí a nejistoty.

V programových dokumentech jugoslávských komunistů se vždy hovořilo o tom, že přístup k národnostním menšinám nikdy nezávisel na mezinárodních vztazích s okolními zeměmi, a to ani po roce 1948! Toto propagandistické tvrzení ovšem systém, který fungoval na Kosovu a Metochii po rezoluci Informbyra a v průběhu celých padesátých let 20. století, přesvědčivě vyvrací. UDB, jež se v důsledku roztržky se Stalinem nebyvale rozrostla a změnila se v ideologickou policii, nesmiřitelně bojující proti vnitřnímu (stalinistickému, často ovšem i zcela domnělému) nepříteli všude v Jugoslávii, zavedla v jižní srbské autonomii tvrdý policejní režim a stáhla kolem ní jen velmi těžce proniknutelnou a uvolnitelnou

se přiklonili k názorům zastávaným rezolucí Informbyra. Albánská výzvědná služba pak tyto nespokojené důstojníky využívala ke své činnosti. K důležitým agentům albánské výzvědné služby patřil Andro Čukić, jež zajišťoval v roce 1949 útek bývalého velitele 2. jugoslávského stíhacího pluku v SSSR a jednoho ze zakladatelů moderního jugoslávského válečného letectva, plukovníka Mirka Šćepanoviće. Při pokusu o překročení hranic do Albánie byl ale Šćepanović zastřelen v léčce natražené UDB.

⁴ Operativce Jovo Bajat při svém pozdějším výslechu před stranickou prověřkovou komisí tvrdil, že pro běžné drobné zpravodajské úkoly využívala albánská služba obyvatelstvo z pohraničních albánských vesnic, jež mělo v Metochii příbuzné. Odhalování těchto skupin prý bylo velmi těžké, neboť rodinné a klanové vazby nebylo možno narušit obvyklými praktikami UDB. Také pokusy získat některé z těchto vesnických agentů-chodců jako dvojité agenty se většinou nesetkávaly s dobrými výsledky, neboť „*upřímně pracovali pro albánskou službu a vazby na nás (UDB – pozn. V. Š.) využívali pouze k tomu, aby mohli bezpečně přecházet hranici a vykonávat své úkoly...*“. Diverzanti nacházeli útočiště jako obvykle v obcích v hraničním pásu s Albánií a v oblasti Drenice. Např. z drenické obce Junik (kde později, v roce 1998, došlo k jedné z prvních velkých přestřelk mezi srbskými pořádkovými silami a UČK, při níž zahynuli nejen její zakladatelé, bratři Jashariové, ale také celá řada civilních obětí) zatkla UDB 40 údajných spolupracovníků albánských diverzantů. Jako další významná útočiště se uvádějí vesnice Drenovac, Beleg, Požar, Novo Selo, Vokša, Bec, Crmnjane, Rogovo a další.

obruč, která špatnými „mezinárodními vztahy“ jednoznačně ovlivněna byla. Etnické složení tohoto represivního orgánu, které i přes usilovné rekrutování Albánců, zůstávalo majoritně srbsko-černohorské, pak přispělo k tomu, že všechny tvrdosti, křivdy a nespravedlnosti, jichž se UDB v tomto období v kosovsko-metochijské autonomii dopustila, byly později, po tzv. brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966, označovány jako akt velkosrbské šovinistické tendence. Faktor ideologický, který byl v činnosti UDB v tomto období primární, pak byl při těchto hodnoceních zcela zanedbán. UDB se navíc do postavení všemocného arbitra na Kosovu a Metochii nepasovala sama. KSJ totiž i podle slov svých nejvyšších činitelů neměla kontrolu oblasti pevně ve svých rukou. Tajemník OV KSS pro KaM Djoko Pajković již v roce 1945 upozorňoval na to, že vedení strany v oblasti od nejnižších složek až po Oblastní výbor má jen malou šanci na to úspěšně oblast vést, protože KS je v autonomii slabá, prolezlá neprověřenými a nespolehlivými členy, bez velkého vlivu na „masy“, a obecně se pohybuje ve zcela neprobádaném terénu. Jinými slovy přiznává, že se komunistům nepodařilo proniknout do tradičních struktur albánské společnosti a vůbec už ne jim porozumět. Pajković sice hovořil o situaci v roce 1945, ale ta se příliš nezměnila ani v dalším desetiletí. Za takového stavu věcí se tedy vedoucím komunistickým představitelům zdálo bezesporu nejjednodušší přenechat iniciativu své „úderné pěsti“ – UDB. Že se k tomuto řešení později při kritice praktik státní bezpečnosti nepřiznali a ohrazovali se od něj, je samozřejmě projevem typického komunistického oportunistu.

Prizrenský proces

Na ideologickém základu byl manipulován i tzv. Prizrenský proces z roku 1956, který měl odhalit napojení některých vysoce postavených albánských kosovských komunistických funkcionářů na albánskou tajnou policii Sigurimini. K procesu došlo v době normalizace vztahů Jugoslávie se socialistickými zeměmi, kterou Albánie Envera Hoxhy nesledovala s přílišným nadšením. Orgány UDB v té době odhalily několik diverzních skupin z Albánie. Jednu z nich vedl jistý Sutki Hoxha z vesnice Rugova. Při soudu s touto skupinou padla celá řada jmen vysokých kosovských funkcionářů. Šlo především o Fadilja Hoxhu, v té době předsedu kosovsko-metochijské vlády, Xhavita Nimaniho,⁵ člena ÚV SKJ a bývalého vysokého funkcionáře tajné policie, Ymera Pulju a několik dalších představitelů (Mehmeda Hoxhu, Avdi Bakalliho aj.). Podle UDB mohly být výpovědi skupiny z Rugovy tyto funkcionáři diskreditováni i

⁵ Xhavid Nimani (1919–2000), rodák z Djakovice, který vystudoval učitelskou školu v Albánii. Člen KSJ od roku 1941, člen Oblastního výboru KSJ pro Kosovo a Metochii od roku 1943. Na prvním kongresu KSS v květnu 1945 byl zvolen do ÚV KSS a později také ÚV KSJ. Zastával řadu řídicích funkcí na Kosovu a Metochii, od roku 1963 byl místopředsedou srbského parlamentu. V letech 1974–1981 byl prvním předsedou prezidia kosovské autonomie, tedy vlastně prezidentem AO KaM. Jeho politická kariéra končí v souvislosti s demonstracemi na Kosovu v roce 1981.

v souvislosti se zmíněným již atentátem na tajemníka oblastního výboru kosovsko-metochijské stranické organizace Miladina Popoviće. O výsledku byl informován tajemník OV SKS pro KaM Djoko Pajković, Dušan Mugoša, a také jeden ze zakladatelů UDB a muž s velkým vlivem v tajných službách, Slobodan Penezić Krcun, v té době místopředseda srbské vlády. Ti pak informovali nejvyšší jugoslávské vedení, jež se ústy Aleksandra Rankoviće vyslovilo tak, že i z důvodu etnického klidu v oblasti musejí být vysocí kosovští funkcionáři z celého procesu vyjmuti. Odsouzeno nakonec bylo několik členů střední garnitury kosovských politiků, z nichž nejvýznamnější byl vzdělaný předseda Okresního výboru SKS pro Kosovo a Metochii z Orahovce Nijaz Maljoku. Jak je zřejmé z archivních dokumentů, šlo z větší části o jeden z vykonstruovaných procesů, vyvolaných zbytnělým aparátem UDB, byť na základě některých reálných indicií. Analýza prizrenského procesu, prováděná vyšetřovací komisí ÚV SKS po brionském plénu, které odstranilo z jugoslávského vedení Aleksandra Rankoviće, o čemž budeme hovořit v další přednášce, měla ukázat, že *„neexistoval jediný důkazní materiál, kromě výpovědí problematických a podezřelých, již do té doby trestně stíhaných lidí,“* a že rozsudek byl vynesen bez reálných podkladů. Po brionském plénu ale vedla stranická vyšetřovací komise rozhovor také s Dragoslavem Novakovićem, velitelem kosovsko-metochijské policie v letech 1956–1960, jenž nastoupil do funkce až po prizrenském procesu a nebyl shledán odpovědným za diskriminační opatření mocenských orgánů. Kosovský policejní náčelník se při něm vypověděl, že některá podezření se sice zakládala na těžko prověřitelných, nicméně často se opakujících tvrzeních: *„Ať už šlo o jakoukoli skupinu, kterou jsme odhalili, vždy jsme nějakým způsobem přišli na jméno Ymera Pulji. Vždy se také objevovalo jméno Fadilja Hoxhy. V tom smyslu, že mají jeho podporu a záštitu...“* O nejasnostech kolem procesu hovoří i skutečnost, že se na všechny soudce, kteří se procesu aktivně účastnili a byli později, po brionském plénu ÚV SKJ, žalováni pro podjatost, vztahovala okamžitá amnestie.

Po kritice činnosti UDB na brionském plénu byl prizrenský proces označen za pokus o likvidaci nejvýraznějších „šiptarských“ kádrů na Kosovu. Otázka, zda mohli být nejvyšší straničtí komunističtí funkcionáři albánské národnosti spojeni s albánskou tajnou službou, jakkoli jen těžce uvěřitelná, tak zůstává dodnes nevyřešena. Mnozí srbsští historikové ovšem, s odstupem mnoha let a se zkušenostmi bouřlivého kosovského vývoje, byli (a jsou) sklonní na tuto otázku odpovídat kladně. Naopak vůdčí srbský politik a komunista Dragoljub „Draž“ Marković, který stál po roce 1974 v čele úsilí o „rehabilitaci“ srbské státnosti a byl tedy odpůrcem přílišné samostatnosti, jež srbské autonomie dostaly novou ústavou, zdůrazňoval konciliantnost a otevřenost právě Fadilja Hoxhi a Xhavita Nimaniho, s nimiž *„mohl vždy hovořit velice otevřeně“*, a jejich spojitost s Albánií vylučoval.

Akce shromažďování zbraní

Zbraň tvořila vždy součást identity zejména příslušníků ghegských (a tedy i kosovských) kmenů, byla i nedomyšlitelným doplňkem lidového kroje. Již snahy mladotureckých úřadů po omezení práva veřejně zbraň nosit byly jednou z příčin albánských povstání v letech 1909–1912. I bez událostí druhé světové války by tedy bylo albánské obyvatelstvo na Kosovu poměrně dobře ozbrojeno. Staré pušky a revolvery se zdobenými pažbami z osmanských dob však za války definitivně vystřídala nová výzbroj. Odzbrojení (a částečně i pobití) některých jednotek jugoslávské jižní armády, která zakončila své neslavné bojové vystoupení v dubnu 1941 v Metochii, odzbrojení italských jednotek po kapitulaci v roce 1943, zbraně které byly německou správou rozděleny mezi kosovský pluk, albánské dobrovolníky a další kolaborantské jednotky, to vše přispělo k „modernizaci“ tradičního albánského arsenálu, mezi nímž od té doby nechyběly ani samopaly a kulometry. Většina těchto zbraní zůstala po válce mezi obyvatelstvem. Do země se navíc dostávaly nové zbraně z Albánie v rámci diverzních akcí. Na přítomnost nelegálně držných zbraní čas od času upozornily případy vykonané krevní msty a dalších trestných činů, při jejichž vyšetřování přicházely policejní složky, často díky udání, na ukryté zbraně i na indicie, že se do země dostává různými kanály přes hranice i nová výzbroj, ba že se se zbraněmi také obchoduje.

Podle zákona o držení střelných zbraní bylo v Jugoslávii možno za určitých podmínek vlastnit krátké střelné zbraně (pistole a revolvery), pušky (s výjimkou loveckých) pak mohly mít pouze osoby s válečnými zásluhami, nebo, v případě kosovsko-metochijské autonomie, ty, které se podílely na likvidaci „ballistických“ skupin. Na základě výše zmíněných případů se pak začala v Metochii, s vědomím a souhlasem OV SKS pro Kosovo a Metochii, spontánně rozvíjet akce UDB ve spolupráci s policií, při níž bylo obyvatelstvo přesvědčováno, že má odevzdat zbraně k registraci (s tím, že si v odůvodněných případech bude moci ponechat i pušky). Akce probíhala víceméně i ve shodě s postupem srbského ministerstva vnitra, které již koncem roku 1954 nařídilo všem policejním okrskům pod svou pravomocí (tedy i ve vlastním Srbsku a ve Vojvodině), že mají provádět registraci nepřihlášených zbraní. Ve větším rozsahu se policie tohoto úkolu v rámci vlastního Srbska chopila pouze v jižních oblastech, kde žilo od Berlínského kongresu kolonizační obyvatelstvo převážně původem z Černé Hory, o němž se vědělo, že má ke zbraním podobný vztah jako Albánci.

V pokynech k provádění akce byl kladen důraz na „dobrovolnost“ předávání zbraní! Policie se proto snažila získat na svou stranu „vážené lidi“ z albánské společnosti, tedy zejména rodové a kmenové stařešiny, celkově se ovšem přesvědčování nesetkalo s velkým ohlasem, a to ani u lokálních komunistických funkcionářů, kteří měli jít příkladem. Jak při výslechu stranickou prověřkovou komisí později poznamenal krajský policejní náčelník v Prizrenu, „*Šiptari rádi ukrývají nějakou tu pušku*“, neboť prý mezi nimi vládlo přesvědčení „*necht' (puška – pozn. V. Š.) zůstane tam, kde je, jednou ji budu potřebovat...*“

Dojde-li k nějakému převratu, bude zapotřebí se vypořádat s tím nebo oním“. Odpor proti odevzdávání zbraní samozřejmě pro UDB znamenal jediné – pušky a další zbraně se přece neschovávají z „vlasteneckých“ důvodů. V prvních měsících roku 1956 tak zřejmě i v důsledku tohoto závěru začala akce v některých oblastech jižní srbské provincie nabývat charakteru razie, která svými rozměry vyvolávala zdání, že situace v oblasti je zralá na povstání. I podle některých děl srbských národovecky orientovaných historiků svou tvrdostí překračovala všechny meze a měnila se v terorizování obyvatelstva.

O své činnosti ovšem oblastní úřad ministerstva vnitra pečlivě informoval jak vedoucí činitele srbského ministerstva (zejména ministra Vojina Lukiće), tak, jak vyplývá ze zprávy vyšetřovací komise vytvořené po brionském plénu, i orgány federální – tehdy osobně federálního ministra vnitra Svetislava Stefanoviće⁶ a Aleksandra Rankoviće, kteří údajně dostávali svodky o akci každých 24 hodin, se stavem věcí byl bezesporu seznámen i J. Broz Tito.

Většina policejních náčelníků odpovědných za průběh akce při pozdějších výsleších před prověřkovými komisemi ÚV SKS tvrdila, že se snažila, aby ve všech vesnicích bez ohledu na národnost probíhala akce mírně, místní operativci však prý pracovali příliš horlivě.⁷ Náčelníci také potvrdili také, že zbraně byly nacházeny jak u Srbů, tak u Albánců katolické i islámské víry.

Při akci jak policie, tak orgány UDB používaly různého druhu nátlaku. K nejmírnějším bezesporu patřilo poškozování domů při hledání: Podle zprávy pečské služebny probíhal tento druh nátlaku tak, že policejní hlídky vybavené patřičným zmocněním (povolením k domovní prohlídce apod.), nejprve vyzvaly vlastníky domů, aby zbraně dobrovolně vydali. *„Avšak ... Šiptari, zdůrazňovala zpráva z Peče, „pokud jednou řeknou, že nemají zbraně, toto tvrzení úporně opakují do chvíle, než jsou zbraně nalezeny. V těchto případech naše orgány hledaly ve všech stěnách, rozebíraly zdi i v místech, kde věděly, že tam nic není, a teprve na konci razie prohledaly místo, kde byly zbraně ukryty. Protože v každém z těchto případů se ukryté zbraně našly, obyvatelstvo začalo chápat, že před milicí nemohou nic ukrýt, a lidé začali odevzdávat zbraně i sami, dokonce je na koních přiváželi na nejbližší stanici...“* Při vymáhání zbraní se však využívalo i bití, mučení⁸ či psychického vydírání. O vyšetřovacích praktikách podává zajímavé

⁶ Svetislav Stefanović zvaný Čeća (1910–1980) byl členem KSJ od roku 1928, absolvoval v Moskvě tamní školy pro zahraniční komunisty, v Jugoslávii byl za svoji ilegální činnost několikrát vězněn. V odboji působil v různých vedoucích funkcích a také jako politický komisař několika partyzánských oddílů. Po zformování komunistické tajné policie OZNA v květnu 1944 se stal zástupcem jejího náčelníka. Od roku 1946 do roku 1953 byl zástupcem ministra vnitra FLRJ Aleksandra Rankoviće a poté až do svého odvolání na brionském plénu v roce 1966 zastával funkci federálního ministra vnitra.

⁷ Dragoslav Novaković jenž nastoupil do funkce policejního ředitele Kosova a Metochie v prosinci 1956 a střetával se již jen s důsledky, jež akce vyvolala, ji označil za „hloupou a neodpovědnou“ mj. právě proto, že při ní byly poskytnuty velké pravomoci místním policejním stanicím a jejich velitelům, kteří pak svoji moc zneužívali.

⁸ Dragoslav Novaković upozorňoval před komisí ÚV SKS na mučení pomocí polního telefonu, při němž se dva dráty vycházející z telefonu přiloží na uši a zatočí se klíčkou. Této tortuře mělo podlehnout několik lidí se slabším srdcem! Hovořil také o tom, že tato praxe po jeho příchodu na Kosovo přestala (a nebyla hlášena žádná zabití), nicméně se tolerovalo např. políčkování, což podle něj byla rozšířená policejní praxe v celé Jugoslávii. Fyzické násilí měla ale více používat kriminální policie než UDB, neboť *„ta má nejčastěji co do činění s politickými*

svědectví výpověď krajského policejního náčelníka v Prizrenu Budimira Gajiće: „Policejní pendrek mnohé vystrašil, takže po jeho aplikaci někteří již na první výzvu, v předtuše toho, co by je mohlo čekat, jestliže zbraň nevydají, přistoupili k jejímu předání. Při výslechu jedné osoby jsme dokázali být úporní a zadržovat ji a vyslýchat i 4–5 dní a nepustit ji, dokud zbraň nevydala. Byly i případy, že vyslýchaní museli stát řadu hodin ve sněhu, a ještě přitom byli bití...“

Podle vyšetřovací zprávy Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii ze září roku 1966 při této akci podleho policejnímu násilí šestnáct osob, dvě v důsledku útrap a ponížení spáchaly sebevraždu a jedenáct zůstalo s těžkými a trvalými zdravotními problémy. Orgány UDB a policie měly podle této zprávy vyšetřit během několika měsíců 30 000 občanů. V některých vesnicích prý nezůstal výslechu ušetřen žádný dospělý člověk. O psychóze, která zavládla, svědčí i případy, kdy lidé, kteří žádnou zbraň neměli, odcházeli např. do sousední Makedonie, kde koupili pušku, již pak předali policii, aby se vyhnuli tortuře při jejím vymáhání. Poté, co na veřejnost prosáky zprávy o policejních praktikách, se ale objevilo také mnoho udání, jimiž si občané vyřizovali své účty. Rozumělo se totiž, že člověk, na něhož došlo udání, že vlastní zbraně, bude zapírat, protože ve skutečnosti žádné nemá, a že tedy bude přinejmenším zbit. Udávání ze strany těch, kteří o zbraň přišli, a byli tedy z tradičního pohledu handicapováni – neozbrojeni – bylo jistě vedeno i snahou nezůstat v takovéto potupě sám. Možná, jak se domnívá český badatel J. Pelikán, i z důvodu tradiční krevní msty: osoba beze zbraně by se nemohla bránit případnému ozbrojenému útoku sousedů.

V autonomii tehdy zavládla atmosféra obecného strachu, byť nikdo, kdo zbraň předal (třeba i po tortuře), nebyl potrestán. Akce, provázená takto rozsáhlým státním bezprávím, samozřejmě musela vyvolat silnou odezvu mezi občany. Postupně se jí proto musely začít zabývat vedoucí orgány kosovsko-metochijské autonomie, na špatné zacházení při vyšetřování docházely udání i na nejvyšší místa federace. Ty ovšem byly s postupem razie seznámeny, neděla se bez jejich schválení a vědomí. Na rozšířeném zasedání OV SKS pro Kosovo a Metochii s náčelníky správ UDB a veliteli policie byli přítomni všichni nejvyšší představitelé oblasti – Djoko Pajković, Dušan Mugoša, Xhavit Nimani, Fadilj Hoxha, Kolë Shiroka, Ismet Shaciri a další, kteří tak věděli přinejmenším i o některých excesech a případech úmrtí při vyšetřování! Jediným kosovsko-metochijským politikem, který s akcí nesouhlasil, byl údajně tehdejší předseda kosovsko-metochijské vlády Fadilj Hoxha. Akci se navíc, jak potvrdil později např. politický tajemník OV SKS pro Kosovo a Metochii Velli Deva, mezi politickými špičkami oblasti nepřikládal ten význam, jaký získala po brionském plénu ÚV SKJ. Celé kosovské vedení tedy o akci vědělo a z větší části ji i schvalovalo, resp. nepodniklo nic, co by ji mohlo zmírnit nebo jí zamezit. Jejich odsuzující prohlášení a „překvapení“ po brionském plénu v roce 1966 tedy byla

delikventy, kteří si pomocí advokátů i na soudu obstarají satisfakci za takovéto postupy, zatímco kapesní zloděj, ač bit jak žito, si nikdy stěžovat nebude...“

značně licoměrná, čímž se ovšem nelišila od dalších vysokých stranických funkcionářů, včetně jugoslávského prezidenta.

Politická neúnosnost celé situace ovšem přinutila oblastní vedení jednat. V únoru 1956 se sešla komise Oblastního výboru SKS pro Kosovo a Metochii s oblastními policejními náčelníky a představiteli UDB, na níž se konstatovalo, že „*co se stalo, stalo se*“, do budoucna však při vymáhání zbraní doporučovala přestat s fyzickým mučením. Akce jako takovou tedy komise zastavit nehodlala, neboť došla k poznání, že se podařilo nalézt cca 50 % zbraní a je tedy zapotřebí zabavit i ten zbytek. Razie pak pokračovala další dva měsíce, aby postupně vyzněla do ztracena.

Z hlediska UDB a ministerstva vnitra byla akce oceněna jako přínosná. Např. jen v okrese Kosovska Mitrovica bylo nalezeno 2 000 pušek, 500 pistolí, 45 lehkých kulometů, několik těžkých kulometů, několik set granátů, dva minomety a jedno dělo, jehož majitelem byl Srb, neboť akce se samozřejmě neomezovala pouze na albánské obyvatelstvo. Ve snaze příslušníků UDB dokázat, že akce nemá etnickou konotaci, přitom docházelo k paradoxním situacím. Dokumenty z vyšetřování odpovědných pracovníků UDB v autonomii uvádí např. událost, kdy ve vesnici Klokot byli u plotu shromážděni vyslýchání místní Albánci. Náhodou šel kolem Srb z vedlejší vesnice. Jeden z Albánců se na vyšetřovatele obrátil se slovy, že činí nátlak pouze na Albánce. Vyšetřovatelé tedy zavolali náhodného kolemjdoucí Srba a před zraky vyšetřovaných Albánců jej zbili do bezvědomí, aby dokázali, že to není akce zaměřená pouze vůči Albáncům! Celkově mocenské orgány na Kosovu a v Metochii (kde akce, zřejmě i v důsledku blízkosti albánských hranic, nabyla daleko dramatičtějších a surovějších rozměrů než na Kosovu), shromáždily 9 047 pušek, 3 500 pistolí, 109 samopalů převážně německé válečné výroby (označovaných jako Schmeisser, správně ale MP 38 nebo MP 40), 67 lehkých i těžkých kulometů, několik minometů, zmiňované již dělo a mnoho set tisíc kusů nejrůznější munice. Při razích se často našlo v jednom domě i 4–5 pušek, schovaných ve stěnách, ve vykotlaných stromech apod. Munice k nim, uložená obvykle v sádlem napuštěných textiliích, byla ale podle názoru odborníků právě proto jen s obtížemi použitelná. Při akci docházelo občas i tragikomickým scénám. Šéf kosovského vnitra Mijović vzpomněl před prověřkovou komisí případ, kdy znali přesné výrobní číslo hledané pušky. Člověk, který ji měl vlastnit, přinesl na služebnu postupně sedm pušek, teprve osmou však s odpovídajícím číslem. „*Kdybych věděl, kterou hledáte,*“ reagoval, poté, co policisté potvrdili shodu čísel, „*hned bych ji přinesl...*“

Kosovští Albánci byli bezesporu nejvíce ozbrojenou komunitou celé Jugoslávie. Z hlediska bezpečnosti státu je logické, že přítomnost tisíců kusů zbraní mezi obyvatelstvem nemůže nechávat mocenské orgány klidným, zejména ne v době konfliktních padesátých let. Zdánlivý přínos akce spočívající ve shromáždění respektabilního arzenálu zbraní ovšem zaniká ve srovnání s tím, co do budoucna způsobila. V pozdějších dokumentech byla označena jako

nejtemnější údobí poválečného vývoje Kosova. Metodami práce UDB, celooblastními rozměry a zejména svými politickými důsledky zpomalila rozvoj oblasti, zanechala mezi kosovsko-metochijskými Albánci velkou nedůvěru k systému a především vybudila antisrbské nálady. Rázie sice byla zaměřena na obyvatelstvo bez rozdílu národnosti, již samotné složení kosovsko-metochijského obyvatelstva ovšem určilo, že vyšetřování budou především občané albánské národnosti a vyšetřovateli zejména příslušníci národnosti srbské. Ani základní cíl akce – odzbrojení obyvatelstva autonomie, nakonec dosažen nebyl, neboť obyvatelstvo si zbraně během nedlouhé doby opět pořídilo: závěrečná zpráva vyšetřovací komise OV SKS pro Kosovo a Metochii ze srpna 1966 hovoří o tom, že orgány ministerstva vnitra v autonomii registrují 15 000 kusů různých oficiálně držných zbraní, v jedné té době bylo ještě dalších 4 500 žádostí!

Kosovská každodennost a její úskalí

Proporcionalita jako hlavní kritérium integrace

Situace v oblasti se po doznění akce shromažďování zbraní postupně zklidnila. Závěry pléna ÚV SKJ z listopadu roku 1959 pak ukládaly všem stranickým organizacím pracovat na další afirmaci národnostních menšin a jejich co největší integraci do systému včetně všech mocenských institucí. Příslušníci menšin měli být nadále ve všech složkách politického systému zastoupeni proporčně, podle jejich podílu na složení obyvatelstva. Poměrné zastoupení se od té doby stalo hlavním kritériem „integrace“ menšiny v komunistické Jugoslávii, aniž by se přitom hledělo na problémy, které snaha o procentuální vyrovnanost mohla způsobit, a aniž by se zároveň braly v úvahu jiné možnosti afirmace menšin než právě tato.

Na Kosovu snaha o proporcionalitu na přelomu 50. – 60. let 20. století stále ještě narážela na limity albánské vzdělanosti. I po patnácti letech od osvobození oblasti chyběly středoškolsky i vysokoškolsky vzdělané albánské kádry, které by byly schopny úspěšně zastávat vysoké politické i administrativní funkce. Jistá skupina odborně způsobilých kandidátů albánské národnosti sice existovala, ta však měla nepatřičnou válečnou minulost, jež v komunistické Jugoslávii jejího nositele automaticky zcela diskreditovala. K přiblížení situace na Kosovu si pomůžeme malou statistikou: v roce 1961 se v autonomii 52 % obyvatelstva živilo výhradně zemědělskou produkcí (v roce 1948 tento podíl činil 61,1 %). Skutečný obraz poměru lidí zaměstnaných v zemědělství však získáme teprve tehdy, porovnáme-li jej v rámci jednotlivých kosovských etnik. U Albánců toto procento činilo 75,8 %, zatímco u Černohorců pouze 37 %. A z těchto čísel pak vyplývají i další. Z celkového počtu albánského obyvatelstva bylo pouze 6,3 % zaměstnáno jako dělníci či úředníci (18,8 % ekonomicky aktivního albánského obyvatelstva), zatímco u Srbů to bylo 14,1 % (36,4 % ekonomicky aktivního srbského obyvatelstva), u Černohorců dokonce 19,7 % (57,7 %). Svou roli zde ovšem hrál také faktor dosídlenecký. Ti, kteří se na Kosovu nově usadili po válce, šli obvykle za prací. Zaměstnávali se tedy v průmyslu, popř. jako úředníci v administrativě aj., zatímco domácí obyvatelstvo dlouho zachovávalo svůj zemědělský charakter. Také pokud jde o kvalifikaci, počet nevyučených a nekvalifikovaných dělníků byl největší v albánské národnosti.

Až do konce 80. let 20. století byla proporcionalita jedním z hlavních motorů politické práce v „boji“ proti nacionalistickým excesům. Na všechny funkce, řídicí místa, ale i na obyčejnou práci např. v dolech byly vypisovány národnostní kvóty, které nesměly být překročeny. I to pak byl zřejmě jeden z důvodů, proč oblast opouštělo vzdělané nealbánské obyvatelstvo, neboť díky kvótám nemělo možnost najít v autonomii adekvátní práci.

Nejrychleji začala být „proporcionalita“ doháněna v politické sféře. Od konce 50. let v ní vidíme velice rychlý nárůst albánských kádrů. Poměr albánských a srbských představitelů se směrem k „poměrnému zastoupení“ vyrovnával tempem, které se na počátku padesátých let zdálo být nemožné. V roce 1963 tak oblast do Federálního parlamentu volila 35 poslanců, z nichž bylo 21 albánské národnosti, do srbského parlamentu 55 poslanců, z nich pak 36 albánské národnosti. Parlament kosovsko-metochijské autonomie měl v té době 270 (!) poslanců – 66 Srbů, 158 Albánců, 22 Černohorců, 7 Turků a 17 z kategorie ostatních, kam spadali zástupci slovanských muslimů, kosovských Charvátů (tzv. Janjevců) a také Romů. Oblast byla v té době rozčleněna na 22 okresů (srch. opština), v jejichž vedení působilo 2 248 zastupitelů: 1 388 Albánců, 656 Srbů, 131 Černohorec, 17 Turků, a 56 „ostatních“.

Pokud jde o zastoupení Albánců v komunistické straně, což bylo v té době hlavní kritérium pro jakoukoli další kariéru, tvořil v roce 1965 počet příslušníků albánského etnika 48,9 % z celkového počtu členů SKJ na území kosovsko-metochijské autonomie. V obecních výborech pak z celkového počtu komunistů představovali Albánci 57,4 %. Konkrétně pak, k 31. prosinci 1964, bylo na Kosovu a Metochii dohromady 41 661 členů SKS (zatímco např. v ne příliš lidnatější Vojvodině 113 568). Z celkem 672 členů okresních výborů SKS na Kosovu bylo 303 Srbů, 2 Charváti, 56 Černohorců, 3 se deklarovali jako Jugoslávci, Albánců bylo 386, Turků pak 5. Celkově vypadala etnická struktura komunistického členstva následovně: Srbů 15 282, Charvátů 202, Černohorců 4 877, Albánců 19 981, Turků 258, ostatních 821.

Tato čísla jednoznačně dokazují, že snaha o „rovnoprávnou“ účast Albánců ve vedoucích funkcích byla srbskými i jugoslávskými komunisty skutečně považována za prioritu. V roce 1975 již sedělo v parlamentu kosovské autonomie mezi 189 poslanci 130 Albánců (68,8 %), což v té době prakticky odpovídalo procentnímu zastoupení albánského etnika v autonomii. Analýzy ÚV SKS z téhož roku také ukazují, že i mezi zaměstnanci se národnostní struktura blížila skutečnému obrazu obyvatelstva v autonomii, v proporcionalitě pokulhávala pouze sféra nejrůznějších odborných pracovníků a specialistů.

Srbskou doménou zůstávaly v prvních desetiletích na Kosovu a Metochii represivní mocenské orgány. Tak jestliže v roce 1966 žilo v oblasti 64,9 % albánského obyvatelstva, 3,9 % Černohorců a 23,5 % Srbů, pak v kosovské policii sloužilo 31,3 % Albánců, 7,9 % Černohorců a 60,8 % Srbů, ve státní bezpečnosti byl tento nepoměr ještě výraznější – bylo v ní zaměstnáno 13,3 % Albánců, 28,3 % Černohorců⁹ a 58,3 % Srbů! Toto složení represivních mocenských orgánů bylo v padesátých letech z důvodů výše již vyložených ještě vyhraněnější. Později, především po brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966, se dostal fakt „etnické nevyváženosti“ v represivním aparátu do dramatických konotací, kdy z něj byly vyvozovány závěry, dávající mu až „šovinistický velkosrbský charakter“. UDB

⁹ Počet černohorských kádrů jak v armádě, tak také v policii a tajných složkách, i na celostátní jugoslávské úrovni velmi výrazně překračoval poměr jejich zastoupení v obyvatelstvu SFRJ.

ale byla především ideologickou policií, v níž etnické složení podle všeho nehrálo roli, navíc do ní byly, ve shodě se závěry prvního kongresu KSS z roku 1945, po celou dobu „šiptarské masy vtahovány“.

Snaha o doslovné provádění závěrů pléna ÚV SKJ ovšem vedla k tomu, že jediným kritériem a měřítkem pro nastolení kýženého proporcionálního zastoupení byla právě a jen národnostní příslušnost. Na odpovědná místa se tak často dostávaly albánské kádry bez adekvátních znalostí, schopností a řídicího potenciálu, což se velice brzy nepříznivě projevilo zejména v hospodářské sféře. Někteří srbští autoři zdůrazňují také skutečnost, že snaha o proporcionalitu se měla „zhoubně“ projevit v politických a také mocenských orgánech, kam prý infiltrovali albánští separatisté. Toto tvrzení je v případech „infiltrace iredentistů“ do policejních složek jen těžko prověřitelné a práce operující s těmito údaji ostatně ani žádné důkazy pro svá tvrzení nepřinášejí. V SKJ ale čas od času k odhalení „separatistů“ docházelo. Po albánských demonstracích v roce 1968 (viz dále) v jednom z rozhovorů předseda kosovského parlamentu a nejvlivnější kosovsko-albánský politik Fadilj Hoxha potvrdil, že kritéria k příjmu nových členů SKJ byla v 60. letech na Kosovu velmi pružná. Proto se také později mohlo např. stát, jak na zasedání předsednictva ÚV SKJ 15. října 1975 odhalil předseda OV SKS KaM Mahmut Bakalli, že osm z 34 členů tehdy nově odhalené „iredentistické“ skupiny bylo zároveň členy SK, kam „pronikli“ v době, kdy mělo kosovské komunistické vedení „*k příjmu nových členů liberálnější a méně kritický postoj...*“.

Vztahy mezi národnostmi na Kosovu v roce 1975 zkoumala speciální komise předsednictva ÚV SKS. Podle její závěrečné zprávy měla být v té době fáze, kdy se v důsledku přemrštěné snahy o co nejrychlejší zavedení národnostní proporcionality na odborná místa dostávali lidé bez patřičné kvalifikace, minulostí. Při zaměstnávání se prý již hledělo na to, aby se na místa vyžadující kvalifikaci dostávali skutečně specialisté. V praxi takováto zaměstnanecká politika vypadala tak, že byl-li zájemce o místo patřičně kvalifikovaný Albánec, dostal při zaměstnání automaticky přednost. Nebyl-li dostatečně kvalifikován, byl prý i navzdory porušení proporcionality zaměstnán uchazeč Nealbánec.¹⁰ Výhodu měl ve sféře státní správy v případě stejných kvalifikačních předpokladů ten, kdo ovládal dva či více jazyků „kosovských národností“.¹¹

Takto nastavený systém byl samozřejmě líhní nespokojenosti na obou stranách a přímo semenišťem nejružnějších argumentů pro nacionalistické

¹⁰ V této souvislosti pak celou první polovinu 80. let vzrůstal počet stížností srbské minority na stoupající diskriminaci ze strany albánské většiny, která se měla projevovat tak, že kvóty při zaměstnávání nebyly dodržovány a pohybovaly se, podle výpovědí poškozených, v rozmezí 10–20 zaměstnaných Albánců na jednoho Nealbánce.

¹¹ Striktnější prosazování principu dojjazyčnosti vedlo koncem 70. a v průběhu 80. let ke stížnostem srbské minority, které poukazyvaly na to, že prosazování principu znalosti obou většinových jazyků autonomní oblasti bylo uplatňováno i tam, kde to nebylo nutné (např. v dělnických profesích), na mnoha místech mělo docházet k výlučnému používání albánštiny. Důsledné přidržování se litery zákona vedlo samozřejmě k ztěžování služebního postupu srbských zaměstnanců či jejich přerazováním na méně odpovědná místa, což bylo ze strany postižených bráno jako nespravedlnost.

výklady. Už zmiňovaný materiál zaznamenával běžnou praxi, že tam, kde byl ředitelem nebo vedoucím pracovníkem Albánec, dostávali při zaměstnávání přednost Albánci a naopak. V dělnických radách státních podniků často docházelo k hádkám o to, která národnost může být zaměstnána. Již jen konstatování takového stavu ale zároveň svědčilo o tom, že úroveň mezinárodních vztahů ustrnula na platformě konfrontace, a že i přes fráze a krásná slova o sílících pocitech sounáležitosti a pospolitosti ve skutečnosti k nějakému posunu k „socialistickému internacionalismu“, resp. bratrství a jednotě, nic nenasvědčovalo.

Jazyková otázka

V projevu na I. kongresu KSS v roce 1945 hovořil Aleksandar Ranković o tom, že na Kosovu budou nadále v administrativě používány oba místně většinové jazyky, jak srbský, tak albánský, a bude-li třeba, také turecký. O výrazné kritice, která v souvislosti s tímto rozhodnutím zazněla, se při té příležitosti vyjádřil jako o projevu „šovinismu v praxi“. Dvojazyčnost se však z mnoha příčin, a často i zcela prozaických a praktických, posazovala pomaleji, než komunisté po válce doufali. Více se o ni začalo dbát až od počátku 60. let 20. století. Na federální úrovni byla *Rezoluce o rovnoprávnosti jazyků a písem národů a národností Jugoslávie v práci federální orgánů a ve federálních předpisech* přijata teprve 11. dubna 1969. Stalo se tak v rámci balíku ústavních novelizací rozvolňujících jugoslávskou federaci, o nichž ještě bude řeč. Praxe vyplývající z rezoluce umožňovala příslušníkům národnostních menšin používat své písmo i jazyk při realizaci jejich občanských práv a povinností i při jednání se státními orgány a organizacemi, na což měly „dohlížet a dbát společensko-politické, pracovní a další organizace“. Příslušník menšiny tedy mohl prakticky kdekoli ve služebním styku používat svůj jazyk a v případě, že úředník patřičnou řeč neuměl, měl právo na tlumočníka.

Ještě v roce 1975 ale jedna ze zpráv pro ÚV SKJ upozorňovala na to, že velká část zaměstnanců z řad srbské a černohorské národnosti působící ve státní správě, v mocenských orgánech i v komunistické nomenklatuře, nedokáže oba hlavní jazyky autonomie používat rovnoprávně. Znalost jazyků národů autonomie podle komise mělo být považováno za součást odborné kvalifikace pro tu kterou funkci. Jeden z důvodů, proč se situace v tomto směru nezlepšovala, viděli členové komise v tom, že „kádry“ k tomu nebyly finančně stimulovány. Dlužno podotknout, že se ve zprávě nehovořilo pouze o finanční motivaci pro ty, kteří se druhému jazyku iniciativně učí, ale také o postihy pro ty, kteří k tomu nenajdou dostatek „morálních“ sil a pilnosti. Vesměs se přitom jednalo o výuku albánštiny, neboť Albánec bez alespoň základní znalosti srbštiny, resp. srbocharvátštiny, jak byl tehdy nazýván „hlavní jazyk jugoslávské federace“, by se na práci ve státní správě i v politických orgánech prakticky nemohl podílet. Situace v obecné

znalosti albánštiny se ale v případě nealbánských úředníků státní správy a politických představitelů až do konce jugoslávských dnů nijak výrazně nezměnila.

Za jedinou výjimku, kde byla „vícejazyčnost“ na vzestupu, označoval materiál soudnictví. Soudci, předsedové porot a žalobci, znalí jazyků „národností autonomie“, se ale opět v celosti rekrutovali až na výjimky pouze z právníků albánské národnosti. V roce 1970 byla do albánštiny přeložena většina adekvátních jugoslávských zákonů, od roku 1969 vycházel v albánské mutaci také *Služební list SRS* (Službeni glasnik SRS, obdoba české *Sbírky zákonů*) a od ledna 1971 také *Služební list SFRJ*. Uplatňování „vícejazyčnosti“ v právní praxi však naráželo na absenci odborné albánské právní terminologie, jíž tehdejší „kosovská“ albánština neznala a musela ji zcela nově vytvářet a kodifikovat. Z toho důvodu také v albánštině nevznikala ani odborná právnická literatura. Ač tedy zákony vycházely v albánštině, většina soudců albánské národnosti je stejně nevyužívala, někteří z nich nebyli dokonce ani schopni vést soudní procesy a jednání v albánštině. Instituce simultánního tlumočnicka i v soudnictví tedy byla až do konce jugoslávských dní stejně nezbytná.

K dvojjazyčnosti měla přispívat pochopitelně především výchova ve školách. Podle záznamů z diskusí vedených na ÚV SKS se mělo v polovině 70. let 80–90 % srbských a černoohorských dětí ve škole učit albánsky, podobné bylo i procento albánské mládeže v případě výuky srbocharvátštině. V této době byl prý také alespoň většinově zlomen odbor rodičů, který výuce jazyku druhé národnosti bránil. Tyto informace se však nikdy neobjevily ve formě nějakého oficiálního přehledu nebo prohlášení. Je proto otázkou, nakolik byly přesné. Zakládaly-li se na pravdě, pak musela být výuka tragicky neefektivní, a to nejen v případě srbských a černoohorských dětí. Svědčí o tom např. údaj právníka Syrji Pupovciho, jenž si v roce 1968 stěžoval, že v padesátých letech studovalo na jugoslávských vysokých školách více Albánců než v letech 60., protože v té době již měli možnost navštěvovat základní i střední školy s albánskou výukou a nebyli tak dostatečně jazykově vybaveni pro to, aby mohli úspěšně složit přijímací zkoušky a studovat na vysokých školách. Až do roku 1969 totiž byla výuka i na fakultách v kosovské autonomii vedena v srbocharvátštině, s jedinou výjimkou katedry albanologie.¹² Na bělehradskou a nišskou lékařskou fakultu se tak v roce 1966 zapsal na každou pouze jeden albánský student (Lékařská fakulta v Prištině byla založena až v roce 1969)!

Po roce 1969, v souvislosti s výše zmíněným jazykovým zákonem, začala být na kosovských vysokých školách masově zaváděna albánština. Za dva roky pak již mohli studenti albánské národnosti 70 % předmětů absolvovat v mateřském jazyce a tento poměr se v průběhu let ještě zvyšoval. Jazykový problém se tím ovšem jen prohloubil, neboť kosovské hospodářství nedokázalo vstřebat zvyšující se počet absolventů tamního vysokého školství a zájemci o práci mimo autonomii tak, kromě zakořeněných předsudků, naráželi opět na

¹² Pupovci (1937–1998) byl prvním děkanem prištinické právnické fakulty.

jazykovou bariéru. Počet lidí, schopných domluvit se oběma jazyky tak, i přes explozivní vývoj kosovského školství, spíše klesal. Institucionalizace albánštiny jakožto úředního jazyka neměla totiž vliv ani na rozšíření její znalosti mezi srbským obyvatelstvem, spíše právě naopak. Paralelní znalost albánštiny a srbocharvátštiny proto i nadále zůstávala paradoxně nejvíce rozšířena v jen málo gramotné starší a nejstarší generaci. V rámci ní ale, vzhledem k postavení ženy v kosovské společnosti, byla prakticky výhradně doménou mužů. Uzavřenost žen a děvčat pouze na rodinný kruh byla totiž stále velmi vysoká a z toho důvodu v podstatě vůbec nedocházelo ke smíšeným sňatkům. Také přátelení mezi děvčaty obou národností proto bylo zcela nebo z větší části vyloučené.

Demografické ukazatele a problémy

Pokud jde o ekonomickou aktivitu obyvatelstva, pak v roce 1961 byla její míra u Srbů 38,7 %, u Albánců a Černohorců 33,8 %, u Turků 29,5 %. Základní příčinou takto nízkého stupně ekonomické aktivity byl již tehdy velký podíl dětí a mládeže na celkovém počtu obyvatelstva. Přes 50 % kosovského obyvatelstva v té době nemělo více než 20 let. Částečně mělo na tyto ukazatele vliv i postavení ženy ve společnosti, resp. její prakticky 100 % nezaměstnanost. Všechny tyto informace si zasluhují zevrubnějšího vysvětlení.

Obecně lze říci, že se zejména v 60. a 70. letech porodnost v Jugoslávii snižovala. Tento trend byl nejvíce vidět v Chorvatsku, Slovinsku a Srbsku, kde později, v důsledku událostí 90. let, i nadále výrazně klesala. Koncem 90. let 20. století patřilo Srbsko bez autonomií k zemím s nejnižší mírou porodnosti v celé Evropě, a pokud jde o výšku průměrného věku obyvatelstva, pak dokonce mezi prvních deset na světě.¹³ Jugoslávská albánská komunita naopak prošla pravou demografickou explozí. Její natalita je dodnes nejvyšší v celé Evropě (26–30 narozených na 1 000 osob oproti jugoslávskému průměru 8,6 v roce 1979), důsledkem čehož byla i skutečnost, že v kosovské populaci stále větší procento zaujímalo ekonomicky neaktivní obyvatelstvo v procesu edukace. V roce 1978 tak již bylo 61 % obyvatelstva mladší 25 let! V roce 1981 tvořila mládež do 19 let 51,1 % věkové struktury kosovského obyvatelstva, 27,6 % populace bylo mezi 20–39 lety, 13,9 % mezi 40–59 lety a jen 7,4 % nad 60 let. Dohromady tedy 78,7 % kosovského obyvatelstva nemělo více než 39 let! V roce 1991 se věková struktura kosovských Albánců mírně změnila, ubyl podíl mladých do 19 let (48,3 %), nepatrně se zvýšil podíl následujících věkových skupin (30 % mezi 20–39 lety a 14,7 % mezi 40–59 lety), podíl lidí nad 60 let se ale snížil až na 7 %.

Úměrně s tím se zvětšoval také podíl obyvatelstva Kosova v rámci Srbské republiky. V roce 1921 činil 8,9 %, v roce 1948 11,1 % a při sčítání v roce 1981 to bylo již 17 %. I tato čísla si zasluhují zasazení do širšího kontextu. Tak mezi

¹³ V rámci sčítání obyvatelstva v roce 2002 se zjistilo, že Srbsko má méně mladého obyvatelstva do 18 let než starého nad 65 let s tím, že na území „užšího“ Srbska je průměrný věk obyvatelstva 40 let!

lety 1921 a 1981 se počet obyvatelstva Jugoslávie zvětšil ze 12,4 milionů na 22,3 miliony, obyvatelstvo samotné Srbské republiky s oběma jejími autonomními oblastmi pak vzrostlo ze 4,8 milionů na 9,2 milionů. V obou případech tedy došlo za 60 let (v nichž jsou ovšem zahrnuta i válečná léta s rapidními ztrátami, které se ale, jak již víme, Kosova a Metochie příliš nedotkly) k něco méně než zdvojnásobení počtu obyvatelstva. Naopak obyvatelstvo Kosova se ve stejném období zdvojnásobilo hned dvakrát – poprvé za 32 let (1921–1953 z 432 000 na 816 000, podruhé za necelých 30 let (1953–1981 z 816 000 na 1 584 000). Počet obyvatelstva se za tuto dobu v užším Srbsku zvětšil pouze o 76 %, na Kosovu o celých 360 %. Připomeňme jen, že v roce 1921 žilo na Kosovu 432 tisíc obyvatel, v roce 1931 552 tisíc, v roce 1948 728 tisíc, v roce 1953 816 tisíc, v roce 1961 964 tisíc, v roce 1971 1 244 tisíc a v roce 1981 1 584 tisíc.

Příčina takovéhoho explozivního růstu počtu obyvatel, který v té době existoval pouze v některých zemích třetího světa, je přirozený přírůstek a jeho neustálé zvětšování. Tak jestliže např. v roce 1950 činil přirozený přírůstek na Kosovu 22 tisíc osob, v roce 1985 to bylo již 49 tisíc. Nejvyšší přirozený přírůstek 4,4 % na 1 000 obyvatel byl zaznamenán v roce 1954, od té doby sice následuje jeho pád, nicméně velice povolný, v šedesátých letech činil přibližně 40 narozených na 1 000 obyvatel ročně, na poč. 80. let zhruba 26–29 živě narozených dětí na 1 000 obyvatel. Pro druhou polovinu 80. let a 90. léta je již charakteristické postupné opadávání natality, nicméně stále ještě byla zdaleka nejvyšší na celém území Jugoslávie i SRS. Pozoruhodné přitom je, že takto velký přírůstek nezaznamenávaly jiné kraje s albánským osídlením. Po poválečném explozivním růstu jak v Albánii, tak v Černé Hoře či jižním Srbsku, začala v 70. letech v těchto oblastech natalita albánského obyvatelstva opadávat (v Černé Hoře s převážně katolickým albánským obyvatelstvem v roce 1981 5,8 %!, v albánských okresech jižního Srbska 22,2 %, v Albánii 25 %, na Kosovu 33,9 %). Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 na km²), na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejhřidčeji osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Vzhledem k absenci patřičných demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km²) a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti. Kdyby podobný populační vývoj existoval i u ostatních jugoslávských národů, měla by Jugoslávie v roce 1981 nikoli 23 miliónů, ale 50 miliónů obyvatel.

Z demografického hlediska by takovéto populační zatížení nutně muselo vést k emigračním procesům. V rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však příliš nedocházelo, přestože různé analýzy a návrhy na zrychlení ekonomického růstu Kosova uvažovaly o „*podporování relativně trvalých a významnějších migračních pohybů obyvatelstva v rámci Jugoslávie*“. Nelze

samozřejmě říci, že by albánské obyvatelstvo vůbec nemigrovalo, činilo-li ale tak, pak většinou pouze do zahraničí jako nekvalifikovaní gastarbeiteři.

Nejen v srbských kruzích existovala a dodnes existuje tendence tento vysoký přirozený přírůstek albánského obyvatelstva přičítat nacionalisticko-politickým důvodům, resp. politické strategii – cílené snaze dosáhnout pomocí demografického tlaku etnického vyčištění kosovského prostoru. Z této tendence pak vyplývá i druhý postulát národovecké spisby, totiž snaha vyčítat tehdejšímu srbskému politickému establishmentu, že neprojevil patřičnou invenci a nedokázal si uvědomit všechny problémy a souvislosti, k nimž albánská demografická exploze směřovala. Albánští demografové naopak operují tezemi o celkové nerozvinutosti území (i společnosti), byť zastupují i názory, že demografický růst je jedním z faktorů albánského odporu vůči asimilaci a hrozbě fyzického vyhlazení. Asimilaci tak početného a homogenizovaného etnika si ale lze jen stěží představit, neúspěšně se o ni pokoušel již královský jugoslávský režim.

Typická zpolitizovaná diskuse na toto téma, na níž zazněly vzorové názory z obou stran, se odehrála ve vypjatých dobách tzv. antibyrokratické revoluce¹⁴ při kulatém stole, uspořádaném Srbskou akademií věd a umění. 22. května 1988. Albánský sociolog Musa Limani zastával na tomto plénu většinový názor albánské demografie, že výše porodnosti na Kosovu není znepokojivá a že ekonomický rozvoj oblasti sám o sobě přirozeně vyřeší problémy kosovské společnosti. Demografické pohyby na Kosovu podle něj odpovídaly dosaženému stupni tamního hospodářského rozvoje! Kritizoval přitom jako „nevědecké“ (z hlediska marxismu – pozn. V. Š.) teze, které upozorňovaly na to, že hovořit o urychleném rozvoji Kosova a snižování tamní nezaměstnanosti nelze bez zavedení instituce plánovaného rodičovství.

Zástupcem srbského národoveckého myšlení v této diskusi byl akademik Kosta Mihailović, jenž oponoval kosovsko-albánským demografům tím, že doposud jakýkoli pokus dát do souvislosti vysoký přírůstek obyvatelstva s ekonomickými problémy byl kvalifikován jako „malthuziánský“. Vyslovil tehdy domněnku, že sklonnost albánské velkorodiny k velkému počtu dětí, vyplývající z tradičních patriarchálních společenských norem ... byla v tichosti přijata jako společenský cíl. „*Vedle rozvoje ekonomiky a snahy po hospodářském dostižení dalších oblastí existovala zároveň s tím i tendence růstu obyvatelstva, resp. národa jako další, nedeklarovaný, ale konkrétní cíl, jež, podle všeho, nebyl méně důležitý než cíl ekonomický!*“ Svá slova dokládal Mihailović tím, že albánské vedení nikdy neučinilo žádné kroky k tomu, aby se pokusilo populační explozi usměrnit či zastavit, ba co víc, samo šlo špatným příkladem, neboť „30

¹⁴ Snaha předsedy SKS Slobodana Miloševiče přimět za pomoci masových mítinků obyvatelstva k odstoupení „neposlušná“ vedení srbských autonomií a dosáhnout tak neinstitutonální cestou změny ústavy ve smyslu omezení pravomocí autonomií. Toto hnutí probíhalo zejména v roce 1988 a nakonec skutečně vyústilo v přijetí ústavních novelizací a prakticky zrušení autonomií. Vzhledem k tomu, že „antibyrokratická revoluce“ proběhla i v Černé Hoře, dostal S. Miloševič pod svoji kontrolu čtyři z devíti hlasů v prezidiu Jugoslávie, čehož chtěl využít k prosazení centralizačních praktik.

% vedoucích kádrů na Kosovu má více než pět dětí. Jde přitom o lidi, kteří žijí ve městě a mají nadprůměrné vzdělání. Jsou si vědomi všech ekonomických a sociálních důsledků vysokého přírůstku obyvatelstva. Svým příkladem by měli působit na okolí, nejsou-li ovšem bezprostředně odpovědní za populační politiku (sic!)“. Snežana Milivojevićová zakončuje svou analýzu demografického rozvoje Kosova již přímo tvrzením, že „*vysokou biologickou reprodukci albánského obyvatelstva lze považovat za výsledek dirigovaného procesu albanizace oblasti...“.*

Při vysvětlování příčin albánské demografické exploze je ale nutno brát v úvahu celou řadu dalších faktorů včetně zmiňovaného momentu politické strategie, který rozhodně nelze bezvýhradně odmítnout. Pravděpodobně nejsilnější argument pro objasnění čtyř desetiletí trvajících albánského „baby boomu“ ale tkví v uzavřenosti albánské společnosti, v přežívání jejích patriarchálních zvyklostí, podpořených obyčejovým právem, které ženě nedovoluje samostatnou a na muži ekonomicky nezávislou existenci. Odpovídá tomu i skutečnost, že v prvních dvou desetiletích po 2. světové válce nebyl v porodnosti na Kosovu příliš velký rozdíl mezi srbskými, černohorskými a albánskými ženami, neboť i srbská kosovská společnost byla silně konzervativní. V šedesátých letech dochází v důsledku tlaku společenských a kulturních norem prosazovaných Titovým režimem socialismu s lidskou tváří v srbských a černohorských kosovských rodinách k uvolňování starých vazeb a tím i k poklesu porodnosti, zatímco albánská společnost, alespoň její větší část, zůstává těmito změnami nedotčena. Tuto situaci potvrzují i údaje z roku 1984, podle nichž byly albánské ženy (máme přitom na zřeteli celou populaci, tedy i městskou), pokud jde o zaměstnanost, pětkrát méně aktivní než ženy srbské, podíl žen v rámci pracovně aktivního obyvatelstva se dokonce zmenšoval – v roce 1961 činil 24,8 % a v roce 1981 pouze 15,1 % (všech kosovských žen, tedy nejen albánských. S ohledem na výše řečené pak je podíl zaměstnaných albánských žen ještě výrazně nižší). Počet kosovských žen, které absolvovaly vyšší než základní vzdělání, činil ve druhé polovině 60. let zanedbatelných 0,29 %!

Mezi generacemi albánských žen nebyl, pokud jde o počet narozených dětí, žádný rozdíl – reprodukční vzorec žen starých 35–40 let a 65–70 let byl stejný, což je v celé bývalé Jugoslávii (a vůbec v Evropě) jev nebývalý. Každé čtvrté dítě, narozené na Kosovu v roce 1987, bylo pro rodičku šesté či sedmé, zatímco v ostatních částech Srbské republiky to bylo teprve každé sté dítě, v severních jugoslávských republikách byl tento poměr ještě větší.

Ke zvýšení přirozeného přírůstku přispěla i výrazně snížená mortalita, jež se dostavila jako výsledek lepší zdravotní péče a odstranění nejkřiklavějších případů bídy a špatných životních podmínek. Pokrok byl zesporu vidět ve zvyšujícím se počtu lékařů v oblasti – v roce 1953 připadalo na jednoho lékaře na Kosovu a v Metochii 12 322 obyvatel, v roce 1970 2 580 a v roce 1975 2 400. Tato čísla ale nevypovídají nic o dostupnosti zdravotnické péče a to zejména pro venkovské obyvatelstvo, nehledě na to, že se okres od okresu lišila. V rámci

autonomie tak byly i okresy, kde v 70. letech daný poměr ani zdaleka neplatil.¹⁵ V polovině 20. století byla dětská a kojenecká mortalita na Kosovu a v Metochii nejvyšší v celé tehdejší Jugoslávii, v roce 1960 činila 13,3 %, postupně se, se zvyšující se lékařskou péčí i podílem asistovaných porodů, rychle zlepšovala,¹⁶ na počátku 90. letech prý byla nejnižší v celé Jugoslávii!

Albánští demografové uvádějí zvýšenou míru porodnosti do souvislosti zejména s hospodářskými problémy: její dramatický přesah až do 80. let 20. století vysvětluje přední kosovsko-albánský demograf Hivzi Islami¹⁷ „demografickou inercií“: proces industrializace a urbanizace, který je podle něj nejdůležitějším iniciátorem společenských změn a reprodukčních vzorců, byl na Kosovu zahájen oproti jiným jugoslávským regionům se značným zpožděním a probíhal pomalu a neuspokojivě. Změny v zaběhaných společenských vzorcích, pokud jde o natalitu, tak za ekonomickým rozvojem oblasti dlouho zaostávaly, protože jsou vždy pomalejší než tempo hospodářského rozvoje. Změnám v „reprodukčním chování“ podle něj nepřála ani struktura kosovského průmyslu, zaměřená na primární odvětví těžební a energetická, která nenabízela možnost adekvátního zaměstnání ženské části populace a snížení téměř 100 % ženské nezaměstnanosti. Zpracovatelský průmysl, jenž podle H. Islamiho představuje rozhodující faktor pro změny v sociálních podmínkách života, vytváří větší důchod a umožňuje větší zaměstnanost a to i ženské populace, byl na Kosovu dlouho zanedbáván. Proto opožděný hospodářský rozvoj Kosova a neadekvátní investiční politika nebyly s to iniciovat významnější změny v demografickém rozvoji společnosti. Investice, jak uvidíme dále, se navíc v podstatě nedotkly vesnického prostředí a zemědělství, a tak ta část obyvatelstva, jež byla z hlediska fertility tradičně nejagilnější, zůstala modernizačních vlivů nadlouho „uchráněna“.

K tomu je zapotřebí dodat, že na Kosovu dlouho přežívala instituce tradiční velkorodiny (zádruhy), navázané na širší kmenovou organizaci. K rozvolnění těchto tradičních struktur v podstatě přispěla až situace v 90. letech a především válka na konci 90. let 20. století, kdy tradiční funkci kmenových stařešinů a vlivných mužů přejala skupina bojovníků tzv. Kosovské osvobozené armády, která ovšem zbytky kmenových struktur dokázala úspěšně využít jak v rámci organizování odbojových skupin, tak v rámci kriminální činnosti, založené na podobných principech jako sicilské či kalábrijské organizace.

¹⁵ V roce 1970 byl počet obyvatel na jednoho lékaře v některých okresech Kosova i nadále hrozivý (Dečani 14 000, Suva Reka 17 000!). Z celkového počtu 475 lékařů, kteří na Kosovu působili v roce 1969, totiž téměř polovina pracovala pouze ve dvou regionech – v Prištině a okolí (130) a v Kosovské Mitrovici (100). Dalších 157 lékařů působil v okresech Peć, Prizren, Djakovica a Gnjilany, kde fungovaly místní okresní nemocnice. Ve zbývajících 16 okresech, v nichž žila téměř polovina populace Kosova, bylo k dispozici pouze 86 lékařů!

¹⁶ Ještě v roce 1968, kdy se v Kosovu narodilo 44 637 dětí, ovšem proběhly téměř tři čtvrtiny porodů bez odborné zdravotní péče či asistence.

¹⁷ Hivzi Islami (1946), profesor na přírodovědecké fakultě Prištinské univerzity, od roku 2000 člen Kosovské akademie věd a umění, v roce 2010 její místopředseda. Zabývá se zejména demografickými záležitostmi Kosova a Albánců. V 90. letech byl také politicky činný.

V podmínkách neexistence státní organizace Albánců a nedůvěry v instituce osmanské říše zastávala zádružná rodin jakožto základní organizační forma albánské společnosti většinu funkcí, jež jinak vykonávají mocenské a jiné orgány. Instituce velkorodiny se tak přenesla i do nové doby. Velkorodina vždy vyžadovala přísné dodržování patriarchálního rodinného řádu a do jisté míry i prvků obyčejového práva. Kosovští Albánci a vůbec Ghegové až doposledka pojmy jako kmen (alb. fis), zádružná rodina, bratrstvo (několik spřízněných rodin), pokrevní příbuzenství a sousedské vztahy ctili více než jiní. Obecná zaostalost Kosova pak byla pro zachování tradiční rodiny na venkově ještě v 60. a 70. letech 20. století dobrým zdůvodněním. Soudobá velkorodina sice již nedisponovala nějakým velkým bohatstvím, díky zvyšování počtu obyvatel docházelo naopak k neustálé parcelaci půdního fondu, také početnost stád, zejména ovcí, se snižovala. Nicméně podle tradičního práva se rozdělení výsledků práce provádělo na principu rodinné solidarity, nikdo neměl žádná privilegia. Manželský pár s velkým počtem dětí byl v rámci rodiny zcela rovnoprávný s párem, který měl dětí méně či s párem bezdětným a naopak. Tento princip rovnoprávnosti, solidarnosti, racionálnosti a skromnosti ve spotřebě umožňoval život všem bez větší úhony a byl jedním z důležitých příčin fungování a přežívání albánských zádruh i za socialismu.

Rodina, za níž stál celý kmen, také byla jistější a bezpečnější. A měla-li díky velké porodnosti hodně mužů, mohla lépe ubránit své členy i celý kmen. Krevní msta sice, jak jsme viděli výše, byla na ústupu a tento argument pro přežívání velkorodiny a kmenového systému se mohl zdát již velmi anachronní, přesto v tradici zůstával, jeho síla byla velmi inertní a rodiny s velkým počtem „bojeschopných“ mužů požívaly vždy větší vážnost.

Pro pochopení velké natality v albánských velkorodinách (ve městech až na výjimky k extrémům nedocházelo) je také důležité objasnit postavení ženy v jejich rámci. Ženy žijící v zádruhách byly prakticky bez výjimky negramotné a v drtivé většině případů také nevyvíjely žádné mimorodinné ekonomické aktivity. Jejich postavení bylo zcela podřízené. Přestože matky mnoha dětí, zejména byly-li mužského pohlaví, protože pouze to bylo v rámci velkorodiny žádoucí a plnohodnotné, požívaly jisté úcty, nebyly považovány za rovnoprávného člena rodiny. Ještě v 60. letech vstupovaly běžně do manželství dívky ve věku mezi 16–20 lety. Ankety z roku 1986 dokládá, že i v té době bylo na kosovském venkově celých 50 % manželství domluveno přímo rodiči bez přímé účasti budoucích partnerů, domluva mezi rodiči ale byla nezbytná také v ostatních případech. Důležité přitom bylo dobré jméno rodiny a také majetkové poměry. Láska, jak z ankety také vyplývá, hrála v albánském manželství roli pouze z 22 %! Rozvody přitom prakticky neexistovaly.

Pozoruhodné je, že přes vše výše řečené rostl počínaje 60. lety počet nemanželských dětí, jež se v 80. letech pohyboval v rozmezí 13–14 % ze všech narozených nemluvňat! V meziválečné době přitom Kosovo a Metochie patřily spolu s Černou Horou k oblastem, které měly nejnižší podíl nemanželských dětí.

Není samozřejmě možné, aby to byly děti „volné lásky“. Protože v uzavřené albánské společnosti se v této věci jen stěží mohly provádět nějaké výzkumy, domnívají se přední jugoslávští demografové, že se jednalo nejspíš o šíření tzv. obyčejových sňatků, které nebyly z různých důvodů uzákonované před jugoslávskými úřady. Jedním z nich mohlo být odmítání norem jugoslávského manželského a rodinného zákonodárství, které totiž zároveň regulovalo postavení a práva ženy ve společnosti. Konzervativní rodiny, které trvaly na dodržování tradičního albánského práva a možná i práva šárijského, pochopitelně nic takového nemohly připustit. Rovnoprávnost žen, vyplývající ze zákona, byla v kosovském prostředí iluzorní. Tradice rovnoprávnost neuznávala a nepřipouštěla. Dokonce i rozvedená žena se mohla znovu vdát jen tehdy, dostala-li k tomu svolení svého bývalého muže.¹⁸ Zvyšování počtu nemanželských dětí také svádí k závěru, že se mohlo jednat o šíření polygynie. Ta ale nemá v albánském muslimském prostředí tradici a byla zakázána již obyčejovým zákoníkem Leka Dukadjina. Nebylo-li však možno dosíci dostatečného množství mužských potomků, byla prý tolerována i v dobách komunistické Jugoslávie, nicméně žádné důkazy o existenci polygynie se demografům zjistit nepodařilo.

V průběhu 50. – 70. let 20. století se z tradičních společenských vzorců dokázalo vymanit jen zanedbatelné procento žen, které nemohlo demografický obraz albánské populace výrazněji změnit. Antikonceptci využívala pouze málopočetná skupina albánských žen-intelektuálek. Nevzdělaná a na muži, resp. velkorodině závislá žena žijící na vesnici neměla o plánování rodičovství naprosto žádné ponětí. Její možnost vyjít z prostředí ovlivňovaného tradicí a náboženstvím a změnit své postavení byla minimální. Porodem podle výzkumů z poloviny 70. let 20. století končilo až 95 % těhotenství, záměrné potraty se podílely na přerušení těhotenství max. z 6 %, obvykle však z 3 %. Procento žen albánské národnosti, které neměly děti, bylo nižší než u žen romských a pohybovalo se kolem 6 %, což je prakticky vědecky dokázaná úroveň geneticky dané neplodnosti! Ženy přitom rodily až do biologicky dané meze. Tato situace se měnila pouze velmi pomalu. Důležitý přitom byl především faktor povinné školní docházky, pochopitelně i hospodářský progres v oblasti. V 90. letech již Hivzi Islami tvrdí, že tehdejší ženy ve stáří 40–49 let porodily přibližně 16 x méně dětí než stejná skupina žen v roce 1950!

V souvislosti s vysokou natalitou zaznívaly v nejrůznějších analýzách často slova o potřebě motivace obyvatelstva ke snižování porodnosti, hovořilo se o nutnosti „*humanizovat reprodukci a zvyšování počtu obyvatel*“ a uvést je do „*souladu s materiálním růstem a rozvojem ekonomiky oblasti*“. Jugoslávští marxističtí ekonomové a sociologové si byli vědomi toho, že i lepší ekonomiky, než byla v té době ta jugoslávská, by jen stěží dokázaly v tak zaostalém prostředí plném neuvěřitelných sociálních protikladů a anachronismů natolik zvýšit ekonomický potenciál, aby stačil progresivnímu demografickému růstu.

¹⁸ A nešlo pouze o prostředí venkovské. Uvádí se např. případ středoškolského profesora z Peče, který nechal rozhlásit, že zabije každého, kdo by se chtěl oženit s jeho bývalou manželkou.

V souladu s teorií marxistické politické ekonomie však východisko z této situaci hledali opět jen v ekonomice. A to nemohlo fungovat.

Albáňští demografové jsou v této souvislosti téměř jednotní v názoru, že proklamované cíle plánování a omezování porodnosti nebyly vedeny snahou o humanizaci vztahů mezi pohlavími a péčí o stabilizaci ekonomických poměrů v oblasti. Podle nich za nimi měla stát albanofobie politických představitelů, resp. strach z etnika, jež nemá slovanské kořeny a je nebezpečné pro jugoslávskou jednotu. Komunistickým politikům ovšem nejspíše podsouvali něco, co se vymykalo technokratickému komunistickému myšlení 70. a první půle 80. let 20. století. Tyto názory, typické pro srbské národovecké myšlení, do vysoké politiky pronikly teprve s příchodem Slobodana Miloševiče k moci. Ale ani tehdy, podobně jako v celém dosavadním jugoslávském vývoji, k žádným státně restriktivním opatřením směřujícím k regulaci porodnosti nedošlo. To ale nevylučuje možnost, že se u albánského obyvatelstva mohlo, jak tvrdí Mark Krasniqi, v důsledku nejrůznějších depopulačních návrhů rozvinout vědomí o ohrožení jeho etnického společenství. Kromě posilování pocitu vzájemnosti a pospolitosti pak tato fobie mohla budovat i přesvědčení o nutnosti čelit takovému tlaku „*žárlivým střežením národních tradic*“, jednou z nichž byla právě vysoká porodnost a početná rodina. Do jisté míry tento Krasniqiho axiom potvrzuje i nečekaná informace z úst Envera Hoxhi. Albánský chargé d'affaires Lik Seit informoval 14. května 1971 Fadilja Hoxhu (ve funkci člena výkonného výboru předsednictva ÚV SKJ), že albánský vůdce „*s obzvláštní radostí přijal zprávu o výsledcích sčítání obyvatelstva (k 31. březnu 1971 – pozn. V. Š.), podle níž na Kosovu žije 918 000 Albánců (přesně 918 864 – pozn. V. Š.), nepočítaje v to Albánce v Makedonii, Černé Hoře a dalších republikách Jugoslávie*“. Tento údaj měl podle Hoxhi poukazovat na vitalitu albánského národa a „*takovou sílu a neochvějnou jednotu, jež potěší všechny, co mu přejí dobro*“, ale zároveň měl být upozorněním pro ty, „*co Albáncům dobro nepřejí*“!

Každopádně Demografická revoluce probíhající pouze u největšího z kosovských etnik nakonec dokázala etnickou situaci v oblasti zcela změnit. I kdybychom zcela vyloučili srbskými nacionalisty zdůrazňovaný „dirigovaný proces albanizace oblasti...“, byla to především populační exploze, která nakonec dovedla ke splnění snu albánských obrozenců o vytvoření samostatného a etnicky v podstatě homogenního Kosova.

Přílohy:

Tabulka 1 Počet obyvatelstva na území Kosova v období 1913–1939

Rok	Počet obyvatel celkem	Z nich uvedlo mateřský jazyk	
		slovanský	neslovanský
1913	497455		
1921	439010	114095	288907

1931	552064	180170	331549
1939	645017	222190	422827

Zdroj: Definitivní rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921. Sarajevo 1932, s. 86–87; Petrit Imami, Srbi i Albanci kroz vekove. Beograd 2000, s. 258–260; Dragoljub Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije. Globus (Beograd) 35 (2004), č. 29, s. 7, 8, 28, 29.

Tabulka 2 Orientační průměrné roční přírůstky obyvatelstva Kosova podle dat sčítání (dle mateřského jazyka) na 1000 obyvatel

	1913-1921	1921-1929	1931-1939
Obyvatelstvo celkem	-2,9	4,3	3,7
Slovanské obyvatelstvo	.	8,6	4,9
Neslovanské obyvatelstvo	.	2,6	5,7

Výpočet dle vzorce $P_n = P_0 \cdot e^{r \cdot n}$ (kde P_n = počet obyvatel v n-tém období, P_0 = počet obyvatel v 0-tém období, e - základ přirozených logaritmů, r = tempo přírůstku obyvatelstva za zvolené časové období, n = délka období v letech). Výpočet u tabulek 2 a 4 provedla a tabulky sestavila doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

Tabulka 3 Obyvatelstvo na území Kosova podle národnosti v období 1948–1991 (dle dat sčítání lidu)

Rok	celkem	Srbové	Černohorci	Albánci	Turci	Muslimové	Romové	Ostatní
1948	727820	171911	28050	498242	1315 ¹	9679 ¹	11230	7393
1953	808141	189869	31343	524559	34583	6241 ¹	11904	21546
1961	936988	227016	37588	646805	25784	8026 ¹	3202 ¹	15567
1971	1243693	228264	31555	916168	12244	26357	14593	14512
1981	1584441	209492	27028	1226736	12513	58562	34126	14818
*	359346	194190	20365	9091	10445	57758	44307	23190
1991	1956196 ²	194190	20365	1596072 ²	10445	66189 ²	45745 ²	23190
2011	1733872 ³							

* Skutečně sečtené obyvatelstvo v roce 1991 (sčítání bojkotovalo albánské obyvatelstvo a menší část romského a muslimského etnika).

¹ Výrazně nevěrohodné výsledky. Obyvatelstvo při sčítání z různých důvodů nepřiznalo svoji pravou identitu.

² Odhad srbského statistického úřadu.

³ Bez srbského obyvatelstva žijícího na severu Kosova a při částečném bojkotu slovanské muslimské, turecké a romské populace..

Zdroj: Ruža Petrović, Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike. In Andrej Mitrović (ed.), Srbi i Albanci u XX veku. Beograd 1991, s. 186; Dragoljub Sekulović aj., Demografske karakteristike stanovništva Kosova i Metohije. Globus (Beograd) 35 (2004), č. 29, s. 29–34; Enti i Statistikës së Kosovës, Ndryshimet demografike të popullsisë së Kosovës në periudhën 1948–2006. Institucionet e Përkohshme Vetëqeverisëse – Qeveria e Kosovës Ministria e Shërbimeve Publike, Prishtinë 2008, s. 7; Enti i Statistikës së Kosovës, Regjistrimi i popullsisë, ekonomive familjare dhe banesave në Kosovë 2011. Rezultatet paraprake – Qershor 2011. <http://esk.rksgov.net/rekos2011>. Za pomoc při sestavení tabulek 1 a 2 děkuje autor doc. RNDr. Ludmile Fialové, CSc.

Tabulka 4 Orientační průměrné roční přírůstky obyvatelstva Kosova podle dat sčítání (dle národnosti) na 1000 obyvatel

	1948– 1953	1953– 1961	1961– 1971	1971– 1981	1948– 1991
Obyvatelstvo celkem	3,95	3,49	5,34	4,57	4,45
Srbové	3,75	4,21	0,10	-1,59	1,14
Černohorci	4,19	4,28	-3,30	-3,03	-0,24
Albánci	1,94	4,91	6,59	5,52	5,15

Výpočet srvn. poznámka u tab. 2.

Tabulka 5 Obyvatelstvo Kosova podle věkových skupin (dle dat sčítání 1949–1981)

Rok sčítání	Celkový počet obyvatel	věkové skupiny / podíl věkových skupin v %							
		0–19	%	20–39	%	40–59	%	60 a více	%
1948	727820	378654	52,0	176567	24,3	116827	16,0	55767	7,7
1953	808141	414400	50,8	210353	25,8	128853	15,8	62270	7,6
1961	936988	493593	51,1	265592	27,6	133585	13,9	70389	7,4
1971	1243693	656925	52,8	326176	26,2	162430	13,1	87984	7,1
1981	1584441	828271	52,6	419799	26,5	229594	14,5	101729	6,4

Zdroj: Ruža Petrović, Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike. In Andrej Mitrović (ed.), Srbi i Albanci u XX veku. Beograd 1991, s. 183.

Tabulka 6 Migrace z Kosova v desetiletí 1971–1981 podle národností

% celkového počtu obyvatel	celkem	Albánci	Srbové	Černohorci	Muslimové	Romové
-3,44 %	-54487	341	-39177	-7021	-1263	-2037

Zdroj: Podle Dušan Breznik, stanovništvo Jugoslavije. Titograd 1991, s. 144.

Tabulka 7 Průměrný počet členů domácnosti na Kosovu v letech 1921–1981

	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	index 1921=100
Jugoslávie	5,1	5,14	4,37	4,29	3,99	3,82	3,62	71
Kosovo	5,71	5,08	6,36	6,42	6,32	6,61	6,92	121,2

Zdroj: Podle Dušan Breznik, stanovništvo Jugoslavije. Titograd 1991, s. 125.

Tabulka 8 Porodnost, úmrtnost a přirozený přírůstek obyvatelstva na Kosovu v letech 1950–1985

rok	Počet			Míra		
	narozených	zemřelých	přírůstku	porodnosti	úmrtnosti	přírůstku
1950	35222	12991	22231	46,1	17,0	29,1
1955	36736	15292	21444	43,6	18,2	25,4
1960	41631	13365	28266	44,1	14,2	29,9
1965	43569	11767	31502	40,5	10,9	29,6
1970	44496	10829	33667	36,5	8,9	27,6
1975	49310	10018	39292	35,1	7,1	28,0
1980	53147	8909	44238	34,2	5,7	28,5
1985	53925	11826	42099	30,6	6,7	23,9

Zdroj: Demografska statistika 1985. Beograd 1988. Podle Ruža Petrović – Marina Blagojević, Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohie. Rezultati ankete sprovedene 1985–1986 godine. Beograd 1989, s. 80.

Školství

Již v kapitole o limitech kosovsko-metochijské autonomie jsme upozornili na to, že vzdělanostní struktura obyvatelstva v oblasti byla velice nepříznivá. Práce na jejím zlepšování probíhala v prvních desetiletích komunistické Jugoslávie sice usilovně, ale stále ne tak, aby zásadním způsobem změnila

vzdělanostní obraz albánské populace. V roce 1961 tak mělo na Kosovu albánské obyvatelstvo ukončeno kompletní základní vzdělání pouze v 3,1 %, pokud pak jde o vyšší typ škol (měšťanka, gymnázium), mohlo tímto vzděláním pochlubit pouze 1,4 % kosovských Albánců (u srbského a charvátského obyvatelstva to bylo 7,7–8,8 %). Za 20 let, od roku 1945 do roku 1965, vystudovalo vyšší a vysoké školy pouze 645 příslušníků albánské menšiny. Tato situace ale nebyla dána důsledkem nějaké záměrného znemožňování školení příslušníků albánské národnosti. Šlo spíše o tradiční uzavřenost albánského etnika a jeho nedůvěru ke všemu, co bylo státní. V roce 1961 tak 25,4 % albánských mužů a 48,9 % albánských žen zůstávalo zcela bez vzdělání, negramotných, celkově se jednalo o 53 % kosovsko-albánské populace. Mezi kosovskými Turky toto číslo bylo nižší – 41,5 %, u Srbů činilo 24,6 %.

V roce 1971 vykazovalo negramotnost, popř. základní vzdělání s jednou až třemi třídami obecné školy, stále ještě 39,94 % albánského obyvatelstva.¹⁹ Sčítání v roce 1981 odhalilo bez vzdělání ještě stále 16,4 % mužů a 35,6 % žen, ukončeným základním vzděláním se mohlo vykázat 38,9 % mužů a jen 29,7 % žen.

Přes tato nepřilíš povzbudivá čísla je ale oblast kosovského školství tím, čím se jugoslávská komunistická propaganda mohla oprávněně chlubit. Jeho úspěchy jsou samozřejmě dány obecným vývojem a modernizací a docházelo by k nim i za jiných režimů, otázkou je, zdali by ale byly vůči menšinovému školství natolik otevřené jako ten komunistický. Ve školním roce 1944–1945 navštěvovalo základní školy 27 400 žáků, z tohoto počtu školy s výukou v albánském jazyce 11 573, v roce 1963–1965 již chodilo do základních škol 189 649 žáků! Tento údaj samozřejmě sám o sobě odráží také nárůst obyvatelstva oblasti a přirozený vývoj modernizace, nicméně zároveň ukazuje, že základní vzdělanost se na Kosovu a Metochii postupně vyrovnávala s rozvinutějšími oblastmi Jugoslávie. Existovaly zde také školy s tureckým vyučovacím jazykem, kam chodilo ve jmenovaném školním roce 3 444 žáků. Velice dynamicky se rozvíjela síť středních škol (45 v roce 1963 oproti devíti v roce 1945), na vysokých školách po Jugoslávii mělo studovat dokonce 7 880 studentů původem z kosovsko-metochijské autonomie (bez rozdílu národnosti)!

Tyto statistické údaje ale vzbuzují podezření. Byly určeny pro veřejnost a není vyloučeno, že lakovaly skutečnost na růžovo. Přehnaný se zdá zejména počet vysokoškolských studentů, pocházející z publikace vydané k 20. letům kosovské autonomie. Rozhodně přesnější údaje pokud jde o školství, poskytuje brožura s typickým názvem Problémy urychlení společensko-ekonomického rozvoje SAP Kosovo, připravená v lednu 1971 pro vnitřní potřebu SKS. Dozvídáme se z ní, že ve školním roce 1969/1970 fungovalo na Kosovu 807 **základních škol**, z nichž ale 370 pouze s ročníky 1. – 4., 70 dalších bylo pětiletých, 60 šestiletých a 307 se všemi osmi třídami. Výuku v albánštině v nich navštěvovalo 163 821 žáků,

¹⁹ Bez zajímavosti není také údaj, že celkově v Srbsku byl tehdy téměř každý pátý občan negramotný a 2/3 obyvatelstva – tedy více než 4 800 000 osob – neabsolvovalo základní osmileté školní vzdělání!

v srbocharvátštině 66 059 žáků, v turečtině pak 2 532 žáků. Nižší stupeň vzdělání (čtyři třídy) absolvovalo v té době 97,3 % všech dětí, v dalších třídách však pokračovalo pouze 72,4 %, mezi Albánci bylo toto procento ještě nižší – pouze 31 % dětí, které byly zapsány do první třídy, došlo až do třídy osmé a absolvovalo tak celé základní vzdělání. Do školy ještě v roce 1971 vůbec nechodilo 13 884 školou povinných dětí.

Pozornost věnovali na Kosovu také výuce dospělých, poněvadž mezi Albánci, a především mezi albánskými ženami, byl podíl negramotných, jak jsme viděli, mimořádně vysoký. Tempo a úspěšnost snižování fenoménu negramotnosti přibližuje následující statistika – v roce 1921 bylo na Kosovu a v Metochii 98,5 % žen negramotných, v roce 1931 93,9 %, v roce 1948 78,4 %, v roce 1953 72,1 % a v roce 1961 stále ještě 56 %. Podle sčítání z roku 1968 bylo i mezi pracovníky státního (v jugoslávské terminologii společenského) sektoru téměř patnáct procent zaměstnanců negramotných nebo s maximálně dvěmi třídami základní školy. Celkově byl pomocí alfabetizačních kurzů poměr negramotných snížen z 80 % v roce 1946 na 41 % v roce 1961, vždy je však při traktování tohoto průměrového čísla nutno vidět velký vzdělanostní rozdíl mezi oběma pohlavími.

Pokud jde o pedagogický sbor, působilo tehdy na Kosovou 5 947 učitelů albánské národnosti, 2 983 učitelů srbské národnosti a 116 vyučujících turecké národnosti (ve školním roce 1945/1946 to bylo dohromady 667 učitelů, z nichž 321 Albánců a 346 Srbů). Téměř polovina z nich – 47,5 % – ovšem neměla odpovídající odborné vzdělání. Situace nebyla dobrá ani ve vybavení škol – disponovaly pouze 20 % standardu, předepsaného tehdejšími normami.

Teprve ve druhé půli 60. let začaly na Kosovu vycházet početnější ročníky s větším zastoupením albánské národnosti také ze **středních škol**. Ve školním roce 1969/1970 jich v oblasti působilo 68 s celkem 668 třídami, v nichž studovalo 21 087 žáků v albánštině, 15 774 žáků v srbštině a 565 v turečtině. Dohromady tedy v oblasti studovalo 37 426 středoškoláků (v roce 1945/1946 pro srovnání činil počet všech středoškoláků ve všech osmi ročnících gymnázia či na měšťankách a odborných školách 4 373 žáků, z čehož ale pouze 1 002 Albánců). V letech bezprostředně poválečných věnovaly školské úřady velkou pozornost především gymnáziím a učitelským školám, teprve po roce 1955 se začaly otevírat také střední odborné školy a průmyslovky. Stávající kapacity středních škol na počátku 70. let již ale nebyly s to uspokojit zvýšený počet absolventů základních škol. Podle tehdejších norem chybělo v oblasti 783 středoškolských profesorů, čímž samozřejmě kvalita výuky výrazně trpěla. Dalším handicapem byla kvalifikace stávajícího učitelského kádru – z řad srbských a slovansko-muslimských profesorů nesplňovalo kvalifikační předpoklady 58,2 % středoškolských pedagogů, z řad albánských 66,2 % a z řad tureckých pak dokonce 76,9 %! Z celkem 1 339 středoškolských profesorů jich tedy bylo 776 nekvalifikovaných. Přesto však, pokud jde o střední školství, do roku 1979

zakončilo střední školy 90 000 studentů, a pouze v roce 1978/1980 se k řádnému střednímu vzdělání zapsalo 82 000 žáků!

Vysoké školství se počalo v oblasti rozvíjet v roce 1958, kdy byla v Prištině založena vyšší pedagogická škola přírodovědného zaměření s odděleními matematiky, fyziky, chemie a biologie. Úkolem, jež dostala do vínku, bylo vychovat v krátkém čase co nejvíce učitelů schopných výuky v albánštině. V říjnu 1960 přírodovědnou školu následovala samostatná filozofická fakulta a v roce 1961 také právnická fakulta. Původní vyšší pedagogická škola pak ve školním roce 1965/1966 přerostla v technickou fakultu. Konečně pak v roce 1969 byla v Prištině založena také lékařská fakulta. Všechny tyto fakulty tvořily původně součást Bělehradské univerzity, odkud na Kosovo v týdenních či čtrnáctidenních intervalech dojížděl velký počet vysokoškolských pedagogů. O možnosti vyvázání se prištinských fakult ze svazku Bělehradské univerzity se začalo hovořit v roce 1966, což mělo bezesporu souvislost s „demokratizací“ společnosti po brionském plénu. Nakonec se zákonem z 18. listopadu 1969 staly prištinské fakulty součástí nově založené Prištinské univerzity, která se nadále velmi rychle rozvíjela. Vyučování se v ní ze zákona odbyvalo v srbštině i albánštině, albánština však postupně začala hrát prim. Za relativně velmi krátkou dobu tak Kosovo přišlo k univerzitě a v oblasti se podařilo otevřít i dalších šest vyšších škol. Na čtyřech fakultách a v šesti vyšších školách v zemi fungovalo v roce 1971 43 oddělení (kateder), z nichž 17 na vysokých školách a 26 na vyšších školách. Ve školním roce 1969/1970 studovalo na všech těchto školách dohromady 7 845 řádných a 5 752 mimořádných studentů (tj. studentů, kteří si jistou část studia museli sami financovat), z nichž patřilo 4 285 řádných a 1 915 mimořádných k albánské národnosti. Od roku 1960 do roku 1969 získalo na kosovských vysokých a vyšších školách diplomy 4 058 absolventů, mezi nimiž 1 500 absolventů albánské národnosti.

Kvalifikace pedagogického sboru na kosovských fakultách ovšem nebyla o nic uspokojivější než na školách středních. Učilo zde 330 řádných a 269 honorárních vyučujících (z toho 216 albánské národnosti a 3 národnosti turecké), celkově ovšem pouze 31 doktorů věd a 44 magistrů²⁰ (8 doktorů a 21 magistrů albánské národnosti). Vysoké školy také do roku 1970 představovaly na Kosovu jediná vědecká centra. Výjimkou byl pouze prištinský Albanologický ústav (Instituti Albanologjik), založený v roce 1967, jenž dostal do vínku úkol bádát v oblasti albánského kulturního dědictví, folklóru a etnologie.²¹ K velkému rozvoji samostatných vědeckých pracovišť na Kosovu došlo v teprve desetiletí 1970–1980, kdy zde vzniklo dalších 17 vědeckých ústavů, zaměstnávajících 1 160 vědců. Rozvoj vědeckého potenciálu Kosova byl v roce 1978 korunován

²⁰ V jugoslávském vysokoškolském systému do přechodu na bolognský systém magistratura předpokládala absolvování postgraduálního studia. Jugoslávský titul mr tedy není kompatibilní s česko(slovenským) titulem mgr. a odpovídá v současnosti spíše titulu Ph.D., zatímco titul Dr spíše našemu titulu doc. Docentura se s titulem Dr vázala prakticky automaticky, bez habilitace.

²¹ Jeho ředitelem byl od roku 1972 dr Rexhep Qosja, patřící již 80. letům 20. století k radikálním zastáncům kosovsko-albánského sebeurčení a z něj vyplývající samostatnosti.

založením Akademie věd a umění Kosova (alb. Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës). Akademie měla čtyři oddělení – Oddělení filologie a literární vědy, Oddělení společenských věd, Oddělení přírodních věd a Oddělení umění.²² Prvním předsedou kosovské akademie věd se stal Esad Mekuli (1916–1993), významný albánský básník, překladatel (a také veterinář), mj. zakladatel literárního časopisu *Jeta e Re* (Nový život).

Albánské vysoké školství se ale začalo rozvíjet příliš překotně. V druhé polovině 70. let byl v autonomii poměr 300 vysokoškolských studentů na 10 000 obyvatel, celojugoslávský se pohyboval o celou stovku níž! Kosovo se tak stalo regionem s největší koncentrací studentů v Jugoslávii! Tři roky po svém založení se univerzita skládala již ze šesti fakult s 22 katedrami, na nichž studovalo 14 216 studentů a v roce 1981 mělo Kosovo třetí největší univerzitu v Jugoslávii (po Bělehradu a Záhřebu). A protože Prištinská univerzita byla jediným místem v Jugoslávii, jež umožňovala studium v albánštině, mířili na ni nejen kosovští Albánci, ale také studenti albánské národnosti z jiných částí Jugoslávie osídlených albánským etnikem – ze západní Makedonie, z jižního Srbska a z albánských okresů Černé Hory.²³ Ve školním roce 1980/1981 bylo na Prištinské univerzitě zapsáno 48 000 studentů! Do té doby na kosovských fakultách promovalo 10 000 studentů a vyšší školy ukončilo 12 000 studentů! Celkově se na Kosovu v roce 1981 účastnilo vzdělávacího procesu od základních po vysoké školy 450 000 žáků a studentů, tedy každý třetí obyvatel oblasti!

Takovýto rozvoj s sebou samozřejmě nesl mnoho těžkostí jak v infrastruktuře školství, tak v samotném vyučovacím procesu. Chyběli především dostatečně graduovaní vysokoškolští učitelé, a to nejen ti schopní výuky v albánštině, chyběly i vysokoškolské učebnice a skripta. Nedostatek albánských vysokoškolských pedagogů začal být paradoxně nahrazován dovozem hostujících kádrů z tiranské univerzity, protože vazby kosovských akademických pracovišť s akademickými institucemi ve zbytku Jugoslávie byly od počátku minimální, a i kdyby byly sebelepší, nemohly by poskytnout vyučující schopné přednášet v albánštině. Spolupráci mezi Prištinskou univerzitou a Univerzitou v Tiraně umožnil mezistátní jugoslávsko-albánský protokol, uzavřený v roce 1970.

Pokusy o jugoslávsko-albánské sblížení

Jak mohlo vůbec dojít k podpisu takové smlouvy, když jsme již výše viděli, že albánsko-jugoslávský poměr byl od roku 1948 prakticky nepřetržitě vyhrocený a konfliktní? K určitému krátkodobému snížení napětí došlo po XX. sjezdu Komunistické strany SSSR a kritice kultu Stalinovy osobnosti, již ale Enver

²² Akademie byla spolu s vojvodinskou akademií rozpuštěna podle nového zákona o Srbské akademii věd a umění, přijatého srbským parlamentem 17. července 1992. Albánští akademici tehdy usnesení srbského parlamentu, v němž měla většinu Socialistická strana Srbska Slobodana Miloševiče, nepřijala, a pokračovali nadále v činnosti akademie ilegálně.

²³ Albánští demografové odhadují, že se od doby založení univerzity do počátku 90. let 20. století na Kosovu takto dosídlilo kolem 45 000 Albánců z výše zmíněných oblastí.

Hoxha nikdy neuznal. Další kvalitativní změny ve vztazích obou zemí bylo lze zaznamenat po albánské roztržce se Sovětským svazem v roce 1961. Ideologické rozdíly mezi oběma státy ale neustále tvořily velký konfliktní kapitál a občasně výpady Envera Hoxhi a jeho establishmentu vůči J. Brozu Titovi a jugoslávskému modelu socialismu tempo opatrného přibližování obou zemí výrazně snižovaly. Mezníkem se stal zřejmě až rok 1968 a invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Enver Hoxha, jenž po okupaci Československa demonstrativně vyvedl Albánii z Varšavské smlouvy, se totiž evidentně obával, že by se jeho země mohla stát dalším cílem sovětské agrese. Zřejmě i na popud hlavního albánského spojence v té době, Mao Ce-tungovy Číny, se proto odhodlal k revizi své dosavadní politiky vůči balkánským sousedům Albánie – Jugoslávii a Řecku. Zlepšení vztahů zejména s Jugoslávií mělo podle jeho kalkulů přispět k větší obranyschopnosti Albánie. Hoxhovo odhodlání navíc podporovalo i výrazný pokrok v postavení albánského etnika v Jugoslávii v 60. letech a ostatně i skutečnost, že po protistátních demonstracích na Kosovu v listopadu 1968 a v Makedonii v prosinci téhož roku (viz dále), při nichž demonstranti mj. provolávali albánskému vůdci slávu, nenásledovaly nějaké drastické politické čistky a represe vůči kosovsko-albánskému obyvatelstvu.

Důležité přitom bylo, že podobné odhodlání po zlepšení vztahů projevoval i oficiální Bělehrad. Nešlo ale o to, že by byl J. Broz Tito natolik znepokojen invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa, že by začal na Balkáně zoufale hledat „*všechny možné antiruské spojence*“, jak tvrdí Noel Malkolm. Sám Tito totiž, se nějakého zákroku SSSR vůči Jugoslávii po počáteční nejistotě bezprostředně po okupaci nijak zásadně neobával a k procesům Pražského jara byl navíc jako konzervativní komunistický vůdce velmi kritický, byť okupaci ČSSR důrazně odmítl a pro Brežněvovu doktrínu omezené suverenity ani nemohl mít porozumění. Těmto snahám řekl „historické ne“ již v roce 1948. Aby však invazi do Jugoslávie zcela vyloučil, vyvíjel již v průběhu podzimních měsíců roku 1968 a během celého roku 1969 značné úsilí, směřující k normalizaci vztahů s Brežněvovým vedením. Sbližování se sovětskými ideologickými protivníky, jakými byl Enver Hoxha či Mao Ce-tung, se do tohoto Titova politického konceptu příliš nehodily. Jugoslávský vůdce ale nemohl zcela ignorovat hlasy svých spolupracovníků, kteří mu naopak doporučovali udržovat od SSSR odstup a propagovali možnost zlepšení vztahů s Albánií (a pochopitelně také s albánským spojencem – Čínou). Poprvé takovéto myšlenky zazněly na plénu ÚV SKJ v Titově letním sídle na Brioni 2. září 1968, které hodnotilo celkovou politickou situaci po sovětské okupaci ČSSR. Podpořil je zde i v té době již hlavní a jen těžko dotknutelný jugoslávský ideolog Edvard Kardelj (jenž ale jinak na tomto jednání označil Moskvu za nejdůležitější oporu nezávislosti Jugoslávie před agresivitou USA!). Operativní skupina předsednictva a výkonného výboru ÚV SKJ pro zahraničně politické otázky pak v lednu 1969 přímo nabádala k ukončení nepřátelství s hoxhistickým režimem, jemuž mělo být při vhodné příležitosti

deklarována i jugoslávskou připravenost bránit územní integritu Albánie v případě agrese.

Oboustranné odhodlání Tirany a Bělehradu na zlepšení vztahů tak nakonec vyústilo v podepsání obchodní smlouvy mezi oběma zeměmi²⁴ a povýšení zastupitelských úřadů obou zemí na velvyslanectví v únoru 1971. Součástí oteplování bylo i uzavření dohod o kulturní výměně v roce 1970.

Hoxhistický režim se ovšem snažil orientovat kulturní výměnu výhradně na ty části Jugoslávie, kde byla nejvyšší koncentrace albánského obyvatelstva, a tedy zejména na Kosovo a Metochii. Původně dokonce trval na tom, aby se kulturní konvence podepsala pouze mezi Albánií a Socialistickou autonomní oblastí (SAO) Kosovo, jak se autonomie, jak ještě uvidíme, nově nazývala po roce 1968, což samozřejmě bylo pro Jugoslávii nepřijatelné – dohody se uzavíraly mezi suverénními státy, nikoli mezi státem a autonomní oblastí. Součástí kulturní dohody tvořila také smlouva o spolupráci mezi kosovskou a tiranskou univerzitou, na jejímž základě v následujících letech dojíždělo na Kosovo 200 vysokoškolských pedagogů z Tirany. Dohoda se každý rok obnovovala. Jednalo se i o výměně studentů, albánská strana však trvala na tom, aby do Albánie jezdili výhradně studenti albánské národnosti, na což Jugoslávie také nemohla a nechtěla přistoupit, takže ze studentské výměny nakonec úplně sešlo.

Kulturní výměny samozřejmě nebyly pouze plodem oboustranné touhy po spolupráci. Spíše naopak. Hoxhistický režim k nim jednoznačně přistoupil se záměrem naočkovat jugoslávské albánské prostředí myšlenkami „enverismu“. Bělehrad tuto výzvu přijal v mylném přesvědčení, že vzájemná ideologická konfrontace vyzní ve prospěch „titoismu“, resp. jugoslávského modelu samosprávného socialismu, kterému se naopak tímto způsobem měla otevřít cesta k pronikání do Albánie.²⁵ Z některých dokumentů přímo vyplývá, že si byl Tito natolik jist jugoslávskou převahou, že upozornění o excesech ve vztahu Albánie ke Kosovu přecházel mávnutím ruky.

Výsledek celé kulturní výměny ale byl nakonec v podstatě jednosměrný, z Albánie do Jugoslávie, resp. na Kosovo a Metochii. Jestliže se na hospodářské výměně podílelo Kosovo a Metochie zhruba 10 %, v oblasti kulturní a osvětové výměny byla situace opačná, z 90 % se odvíjela s Kosovem a Metochií a z 10 % se zbytkem Jugoslávie (a to nakonec z větší části opět s Albánci osídlenými oblastmi Makedonie a Černé Hory). Postupně dokonce docházelo k tomu, že

²⁴ Obchod mezi oběma zeměmi v následujících letech skutečně vzrůstal. Jugoslávie nakonec zaujala první místo v albánském importu s podílem 16 %. V roce 1979 podepsaly obě země dohodu o vybudování železniční trati ze Skadaru do hlavního černohorského města Titogradu (Podgorice), čím by se albánské železnice mohly napojit na mezinárodní železniční síť. Jak obchodní styky mezi oběma zeměmi, tak také výstavbu trati ale výrazně zbrzdily události na Kosovu v roce 1981, po nichž došlo k ochlazení vztahů mezi oběma zeměmi téměř na bývalou úroveň.

²⁵ K tomuto názoru dospěli jugoslávští komunisté již po prvních velice nesmělých a záhy přerušovaných pokusech o albánsko-jugoslávské sblížení po smrti J. V. Stalina. Na Kosovu a v Metochii vytyčila tehdy všemocná UDB tezi, že komukoli, kdo žádá z Albánie vízum, se má vyjít vstříc, byť by byl důstojníkem tajné služby nebo byl zapsán v „černé knize“ UDB. Ideologové UDB se totiž domnívali, že poté, co se návštěvníci sami přesvědčí o výhodách jugoslávského systému, se z nich stanou propagátoři vytváření pozitivního obrazu o Jugoslávii. UDB prý tehdy i předvíдалa, že sami Albánci příliv turistů zastaví, neboť poznatky návštěvníků by pro albánský systém byly velmi nebezpečné.

Ministerstvo zahraničních věcí SFRJ do vztahů mezi oběma zeměmi ani příliš nevidělo, neboť řadu dohod uzavírala Tirana přímo s Prištinou, bez prostřednictví federace. Tak se např. stalo, že o smlouvě o spolupráci mezi Státní univerzitou v Tiraně a Univerzitou v Prištině, jež byla stoprocentně financována z prostředků SRS a SFRJ, se jugoslávské ministerstvo zahraničí dozvědělo až 40 dní po jejím podpisu. Následujícího roku pak jugoslávská ambasáda v Tiraně získala informace o tom, že smlouva mezi univerzitami byla prodloužena i na další rok, až ze zpráv tiranského rozhlasu!

Obě země stály ideologicky zcela na jiné frontě a docházelo tak k dosti paradoxní situaci. Z Albánie do Jugoslávie stále ještě občas přecházeli různí diverzanti, na Kosovu byly zakládány integrální marxisticko-leninské skupiny prostoupené ideologií rigidního albánského etatistického komunismu, který byl v příkrém rozporu s tolik opěvovaným jugoslávským samosprávným socialismem, a pedagogové, vychovávaní albánským systémem, svobodně působili na prištinské univerzitě a indoktrinovali své studenty myšlenkami hoxhovského nacionál-komunismu! V opačném směru nic z toho nefungovalo! Vstřícnost Prištiny k Tiraně šla dokonce tak daleko, že programová rada Rádia Prištiny svévolně, bez konzultací, a dokonce i bez oznámení příslušným srbským a federálním úřadům, rozhodla o ukončení emitování zpráv v albánštině vysílaných Rádiem Bělehrad a tak vlastně připravila posluchače v Albánii o jednu z mála možností dozvědět se objektivnější informace o okolním světě.

Vzájemné kontakty mezi Albánií a Kosovem tak u kosovsko-albánského etnika spíše posílily vědomí společné příslušnosti k albánskému národu, byť na mnohé albánské skutečnosti nemohlo pohlížet se sympatiemi. Religiózní a tradicí spoutané prostředí kosovského venkova jen stěží mohlo s nadšením přijímat snahy albánského vedení rozložit tradiční albánské kmenové struktury a jejich morální kodexy, o drastickém omezení náboženského života, k němuž došlo během albánské „kulturní revoluce“ v roce 1967 v podobě zákazu působení všech církví, ani nemluvě. Projevem posilování tendencí albánské vzájemnosti se stal i akt převzetí spisovné normy albánského jazyka, kodifikované v Albánii v roce 1972. Tato norma, vycházející z jihoalbánské toskské jazykové tradice, přitom byla kosovské, tedy ghegské podobě albánštiny značně vzdálena!

Kulturní instituce

Rozvoj dalších kulturních institucí již v autonomii nebyl tak překotný jako v případě vysokého školství. Na Kosovu působilo na počátku 70. let 20. století 385 knihoven, dvě profesionální a šest amatérských divadel a pět muzeí. To sice bylo ve srovnání s jinými regiony poměrně chudé milieu, je však nutno připomenout, že Kosovo mělo v roce 1945 zcela jiné startovní pozice: tehdy zde nefungovalo jediné divadlo a nepříliš rozsáhlé knihovny půjčovaly řídkým čtenářům knihy pouze v Prizrenu, Peći a Prištině.

Nejdůležitější deník na Kosovu představovaly v albánštině vycházející noviny *Rilindja* (Obrození), v šedesátých letech dvanáctistránkové. Tento rozsah byl tehdy považován za velmi nedostatečný, protože noviny měly zachycovat jak jugoslávskou, tak republikovou i lokální problematiku, na rozdíl od v srbsštině vycházejících novin *Jedinstvo* (Jednota, v roce 1970 náklad 7 500 výtisků, periodicitu dvakrát týdně, od roku 1977 denně v nákladu 8 000 kusů). Ty totiž mohly spoléhat na to, že celostátní informace si čtenář znalý srbocharvátštinou přečte ve velkých jugoslávských denících, které byly v autonomii v jejich venkovských mutacích samozřejmě k dostání. *Jedinstvo* se nicméně i tak snažilo čtenářům poskytovat kromě co nejúplnějšího obrazu dění v oblasti selektivně také zprávy ze Srbska, Jugoslávie a ze světa.

V redakci novin *Rilindja* pracovalo v roce brionského pléna (1966) 77 novinářů údajně velmi slabé kvality, výlučně mladé generace a pouze albánské národnosti. Noviny neměly téměř žádné dopisovatele z jednotlivých okresů. Jejich náklad se k roku 1966 pohyboval na 7 000 výtiscích. Za čtyři roky, v roce tehdy 1970, to již bylo 12 000 kusů, což se ani tak samozřejmě nezdá mnoho, je ale nutno brát úvahu, že úroveň vzdělanosti albánské populace tehdy ještě nebyla na takové úrovni, aby se běžně kupovaly noviny. Kromě novin vycházelo v albánštině poměrně značné množství časopisů, vesměs měsíčníků, včetně časopisů pro děti *Pioneri* s nákladem 30 000 výtisků.

Náklad listu *Rilindja* rostl poměrně rychle, v roce 1981 již čítal 45 000 výtisků. Noviny se prodávaly také v Makedonii a v Černé Hoře, 3 000 výtisků bylo určeno albánským gastarbeiterům v zahraničí. Kvalita informování však, alespoň podle analýzy ÚV SKS, nadále zaostávala. Na Kosovu vycházely také noviny *TAN*, určené pro příslušníky turecké národnosti. Jednalo se o týdeník s nákladem v roce 1981 cca 3 500 kusů. Tato tiskovina se však potýkala s největšími problémy, protože turecká menšina přece jenom nebyla na Kosovu příliš velká. Novináři, jejichž většina měla pouze středoškolské vzdělání, jen těžko nacházeli spolupracovníky v okresech, velké problémy činily také překlady z albánštiny do turečtiny.

V albánštině vysílalo *Radio Priština*, založené již v roce 1944. V roce 1971 ale ještě nemělo vlastní budovu s adekvátními studii. Přesto emitovalo kolem 18 hodin denně, čtyři hodiny z toho však společný program s *Radiem Beograd*. Televizní signál získalo Kosovo v roce 1967, byl však zcela pokrývaný z televizního studia v Bělehradě, které jednou týdně vysílalo 1 hodinu a 45 minut program v albánštině. Do roku 1974 albánské vysílání vzrostlo na tři hodiny třikrát týdně. Výstavba místního kosovského televizního studia byla zahájena na počátku 70. let, jako i mnohé další investice na Kosovu se ale dlouho protahovala.

V roce 1981 emitovala prištinská televize, přesně podle výše uvedených pravidel proporcionality, informativně-politické programy ze 72 % v albánštině (zprávy třikrát denně), ze 17 % v srbocharvátštině a z 10 % v turečtině. Zprávám pouze z Kosova v srbocharvátštině byla věnována denně s výjimkou neděle vysílaná patnáctiminutová emise *Kosovski pregled* (Kosovský přehled), podobná

relace v turečtině se vysílala třikrát týdně. Nicméně obsah albánských, srbských i tureckých zpráv z Kosova se lišil, vesměs se zabýval problémy té které národnosti a nepřispíval tedy k nějakému lepšímu poznání života „těch druhých“.

Industrializace oblasti

Je pozoruhodnou koincidencí, že rok 1956, kdy na Kosovu skončila akce shromažďování zbraní, byl také prvním rokem, v němž začalo docházet k masivnější podpoře kosovského hospodářství. Do té doby nebyla rozvoji oblasti z federální úrovně věnována prakticky žádná pozornost a autonomie byla odkázána pouze na pomoc své mateřské republiky. Těžko soudit, proč tomu tak bylo, obecně však lze říci, že poválečná ekonomika se v Jugoslávii rozjížděla velmi dýchavičně a i v dalších nerozvinutých oblastech se situace měnila k lepšímu jen velmi pomalu. Od té doby ovšem začalo být Kosovo a Metochie jakožto „*nedostatečně rozvinuté území*“ zahrnováno zvláštní péčí. Mj. i proto, že se teoretikové ÚV SKJ domnívali, že slabý ekonomický potenciál oblasti s sebou přináší také růst nacionalismu a iredentistických tendencí. Urychlený rozvoj oblasti, vzrůst počtu dělnictva a hospodářská integrace Kosova a Metochie do jugoslávských ekonomických toků proto měla podle marxistického myšlení tyto negativní jevy potlačit a překonat.²⁶ V jugoslávském hospodářském plánu na rok 1957–1961 tak byl rychlejší rozvoj autonomie podporován tzv. garantovanými investicemi. Celková hodnota těchto investic, které měly charakter bezúročného financování, činila 864 milionů dinárů.²⁷ Od roku 1961 pak byla kosovská autonomie stimulována prostředky ze státního rozpočtu, sdružených do Fondu na podporu urychleného rozvoje nedostatečně rozvinutých republik a AO Kosovo a Metochie. Povinnost jugoslávského centra financovat z prostředků federace hospodářský rozvoj málo rozvinutých republik a oblastí ústavně zakotvil článek 122 jugoslávské federální ústavy z roku 1963, *Fond federace* je ústavně charakterizován v čl. 125. Příspěvky z fondu byly kromě Kosova zahrnuty také republiky Makedonie, Bosna a Hercegovina a Černá Hora, prostředky do něj naopak přitékaly z rozpočtů rozvinutých republik Slovinska, Charvátska a Srbska, byť jak v Charvátsku, tak v Srbsku by se našla řada oblastí, trpící podobnou mírou nerozvinutosti jako Kosovo.²⁸ Do fondu přispívala také Autonomní oblast Vojvodina.

²⁶ Hlavním zastáncem tohoto názoru byl významný člen srbského i jugoslávského ÚV Miloš Minić.

²⁷ Kurs dináru vůči dolaru se mezi lety 1952–1964 pohyboval v rozmezí 300 (1952) – 750 (1964) din. za USD. V roce 1966, kdy již nominální hodnota dináru vzrostla na 1 250 din za USD, došlo k měnové reformě, při níž dinár přišel o dvě desetinná místa. Jeho hodnota tedy byla 12,5 din : 1 USD. Většina lidí, snad kvůli pocitu „množství“, ale i nadále počítala ve „starých dinárech“, tedy v „tisících a miliónech“, k nimž se ostatně dinár postupem doby, zejména díky krizi v druhé polovině 80. let, opět vrátil. Takže zatímco v roce 1981 byl poměr 36,90 din. : 1 USD, v roce 1988 to bylo již 1 923 din : 1 USD. Reformy posledního jugoslávského premiéra Ante Markoviće na poč. 90. let opět hodnotu dináru revalvovaly. Funkci neoficiálního jugoslávského platidla v té době již ovšem zastávala německá marka, jejíž poměr k dináru po reformě činil 7 din : 1 DM.

²⁸ Skutečnost, že Srbsko masivně podporovalo kosovský rozvoj, zatímco „*pár desítek kilometrů od Bělehradu neměli lidé elektrinu a vodu*“, byla jedním z důležitých argumentů srbského národoveckého myšlení..

Analýza rozdělení peněz z *Fondu federace* odhaluje, že v průběhu doby získávalo Kosovo z těchto rozvojových peněz stále větší podíl. V letech 1961–1965 to bylo 20,8 %, mezi roky 1966–1970 odcházelo na Kosovo 30 % z celkové výše fondem rozdělovaných příspěvků, v letech 1971–1975 činil podíl již 33,3 %, mezi lety 1976–1980 37 % a od roku 1981 do roku 1986 bylo pro Kosovo určeno dokonce 42,8 %! Převáděno na finance, získalo Kosovo v letech 1966–1970 investiční vzpruhu ve výši 5 134 mil. dinárů, v následující pětiletce 14 894 miliónů dinárů, v letech 1976–1980 54 697 miliónů dinárů a v období do roku 1984 již 164 473 miliónů dinárů! Pro srovnání v tomto období šlo do rozpočtu větší a lidnatější Bosny a Hercegoviny 91 071 miliónů dinárů! K tomu je zapotřebí připočítat i přímou podporu SRS do rozpočtu autonomie na pokrývání běžných potřeb (v letech 1971–1975 cca 600 mil. dinárů), využívání úvěrů Světové banky pro rozvoj hospodářsky nedostatečně rozvinutých zemí, z nichž Kosovo např. v letech 1981–1984 čerpalo 347,5 miliónů dolarů. Podíl devizových úvěrů z půjček Světové banky mělo Kosovo v rámci federace opět nadprůměrný. Např. v letech 1971–1976 čerpalo 30,3 % všech devizových úvěrů schválených Světovou bankou pro celou Jugoslávii!

S ohledem na výši investic přijímaly hospodářské plány pro Kosovo čím dál tím smělejší výzvy. Jen v letech 1970–1979 vypracoval ÚV SKS tři plány pro rychlejší ekonomický růst Kosova. Podle předpokladů se v pětiletce 1971–1975 měla autonomie rozvíjet o 50 % rychleji než ostatní oblasti, hospodářský plán na léta 1981–1985 stanovoval dokonce o 60 % rychlejší hospodářský růst než plánovaný jugoslávský hospodářský průměr. Přitom z celé plánované investiční výše 165 miliard dinárů pro pětiletku 1981–1985 se počítalo s pouhými 8,7 miliard vlastních „kosovských“ investic! Tento údaj tedy zároveň dokazuje, že kosovská ekonomika byla prakticky cele závislá na *Fondu federace* a na další jugoslávské pomoci. Vyjádřeno procentuálně, v letech 1966–1970 tvořily prostředky z fondu 53 % ekonomických investic oblasti, v letech 1971–1976 kolem 70 %, v následujícím pětiletém období více než 80 %, na počátku roku 1981 to již bylo 95 % všech investic! Celkový rozpočet Kosova pak byl z fondů hrazen z více než 70 %.

Do roku 1970 byly rozvojové finance Kosovu přidělovány jako nevratné, v pozdějších letech pak ve formě úvěrů, poskytovaných ale autonomii za podmínek o 25 % výhodnějších, než jaké byly schvalovány nerozvinutým republikám (lhůty splatnosti činily nejprve 14 a později 17 let, s tříletým odkladem splatnosti, výše úroků se pohybovala v rozmezí 4,16–4,5 %). Další úlevy se nacházely zakomponovány do střednědobých hospodářských plánů (pětiletěk). Např. pro léta 1981–1985 předpokládal plán přednostní přidělování devizových prostředků spojené s celními úlevami pro dovoz zařízení do kosovských podniků, promíjení poplatků a splácení anuity z kreditů z prostředků fondu. Úroky, které se měly vracet do rozpočtů dárcovských republik a Vojvodiny, se přispěvatelé fondu zavázali investovat zpět na Kosovo, a opět to nebyly prostředky malé – jen za rok 1979 činily 950 milionů dinárů a v roce 1980

1 300 milionů dinárů. Kromě toho všechny republiky (tedy i nerozvinuté) a Vojvodina uzavřely v roce 1980 zvláštní úmluvu o výstavbě jednoho hospodářského podniku na území Kosova. Např. ze Srbska na základě této dohody vybudoval na Kosovu holding Goša²⁹ ze Smederevské Palanky továrnu na výrobu důlního vybavení a kovových konstrukcí v Gnjilanech.

Celkové investice do základních prostředků tak byly na Kosovu zvětšeny v období 1952–1978 devatenáctkrát (ve „vlastním“ Srbsku 6,6 x, ve Vojvodině pouze 2,6 x). Výkonnost kosovské ekonomiky se od konce druhé světové války do roku 1980 podařilo díky federálním investicím zvýšit dvanáctkrát. Tento údaj působí samozřejmě mocným dojmem, při jeho výkladu je ale zapotřebí si uvědomit, že v meziválečném období na Kosovu a v Metochii prakticky žádný větší průmysl vyjma dolů neexistoval, a za krátkého tříletého italského působení se i přes snahu okupační správy pozvednout ekonomiku oblasti mnoho nestihlo. Začínalo se tedy prakticky od nuly, a to ještě až od druhé poloviny 50. let.

Jugoslávské vedení se rozvojovou pomocí snažilo bezesporu velice upřímně dosáhnout zlepšení kosovské hospodářské i sociální situace. Shromažďování prostředků z rozvinutých oblastí Jugoslávie ale bylo s přibývajícímí léty politicky stále složitější. Apely na jugoslávskou solidaritu, zejména po přijetí „decentralizační“ ústavy v roce 1974, totiž velice rychle pozbývaly účinnosti, a to tím spíše, že se na Kosovu s prostředky fondu nezacházelo příliš hospodárně. Efektivnost využívání dotací byla velmi malá a postupem doby se stále častěji stávala jak předmětem oprávněné kritiky, tak také nejrůznějších spekulací. Prostředky z *Fondu federace* tedy působily na kosovskou ekonomiku do jisté míry destimulativně.

Ekonomická analýza provedená v roce 1970 a zveřejněná na počátku roku 1971, tedy čtrnáct let po zahájení industrializace Kosova, hovoří o tom, že i přes relativně vysoké tempo růstu průmyslu zůstává oblast stále ještě hospodářsky velice slabě rozvinutá. Vstupní investice do kosovské ekonomiky, zejména ty v prvních pěti letech, se sice z celojugoslávského hlediska zdály poměrně impresivní, ale jak upozorňuje analýza z roku 1971, Jugoslávie v té době ještě měla sama o sobě všechny atributy nerozvinutého hospodářství, a proto akumulace prostředků pro urychlený rozvoj Kosova a dalších nerozvitých území byla ve srovnání s možnostmi vyspělých ekonomik také velmi omezená. Objemný materiál analýzy vypracované ekonomickými experty ÚV SKS poukazoval také na příliš jednostrannou strukturu kosovského hospodářství, soustředěného zejména na primární sektor – energetiku, hornictví a hutnictví barevných kovů – jenž vyžadoval značné investiční prostředky a měl vysoký „exteritoriální efekt“ – jeho výsledky byly do značné míry uplatňovány mimo autonomii.³⁰ Změna tohoto stavu směrem ke zpracovatelskému průmyslu ale

²⁹ Pojmenován podle jugoslávského národního hrdiny Dragoslava Djordjeviće Goši.

³⁰ „Exterioritu“ primárního sektoru na Kosovu dokazují také čísla: v rámci Jugoslávie se na výrobě elektrické energie podílely bloky kosovské termoelektrárny Kosovo 6,7 %, na těžbě lignitu se Kosovo účastnilo 21 %, na těžbě olova 79 %, na těžbě a zpracování stříbra 86 %, na výrobě zpracovaného magnezitu 51 % atd.

nebyla jednoduchá: vytvoření nových podniků vyžadovalo i kvůli vnitrojugoslávské konkurenceschopnosti vysokou technologickou výbavu, nejmodernější technologické postupy a také odborníky, kteří by byli schopni takovému podniku vybavit, vést a zabezpečit pro výrobky odbyt, což, při vědomí všeho, co jsme již odhalili o stavu kosovské společnosti, bylo objektivně jen velmi těžko proveditelné. Jedinou možností, jak zajistit restrukturalizaci průmyslu, viděli ekonomičtí experti ÚV ve „*spojení sil s vůdčími podniky z jiných regionů*“, tedy vlastně ve vytváření jakýchsi joint ventures. I takováto kooperace ovšem narážela na zásadní překážky. Již zmiňovaný materiál totiž poukazoval na velice pomalou aktivaci investic, na nedostatečné využívání disponibilního výrobního potenciálu a zejména na nedostatečnou integraci kosovského hospodářství do jugoslávské ekonomiky s tím, že „*neadekvátní kádrová struktura v oblasti a relativní uzavřenost organizací a podniků z autonomie vůči jiným oblastem a republikám vytvářejí faktory, které jakoukoli hospodářskou pomoc regionu znesnadňují*“.

Podíl průmyslu na formování hrubého národního produktu na Kosovu představoval v roce 1974 37,7 %, počet zaměstnaných v průmyslu činil 35 osob na 1 000 obyvatel! Celkový počet zaměstnaných na Kosovu (mimo zemědělský sektor) v té době byl pouze 124 000 (z 1 244 tisíc kosovských obyvatel) a za rok, od roku 1971, vzrostl z 119 387 o necelých pět tisíc! Z celkového množství zaměstnanců státního sektoru ale celých 32 % tvořili nekvalifikovaní či pouze zaškolení dělníci!

Na Kosovu se samozřejmě díky investicím podařilo otevřít řadu poměrně respektabilních průmyslových podniků s nejmodernějším technicko-technologickým vybavením.³¹ V oblasti fungoval především hornicko-hutnický kombinát Trepča, jeden z největších evropských důlních, metalurgických a chemických komplexů, vybudovaný nedaleko Kosovské Mitrovice. Na počátku 70. let zaměstnával kombinát 11 000 dělníků, o deset let později to bylo již 23 000 pracovníků. Jak však analýzy také ukazovaly, i přes prakticky neomezený přítok investic se hospodářská situace v oblasti měnila pomaleji, než se obecně očekávalo a výsledky kosovské ekonomiky hluboce zaostávaly za celojugoslávským průměrem. V podmínkách výrazného zlepšení technicko-technologického vybavení kosovského průmyslu se úroveň produktivity práce a efektivity výroby neustále snižovala a stala se jedním z nejvýraznějších rozvojových problémů. Předseda srbské vlády Ivan Stambolić v roce 1981 označil akumulaci schopnost kosovského hospodářství jako zanedbatelnou. Ekonomické analýzy té doby odhalily, že kosovská ekonomika měla dokonce negativní

³¹ Z investic pořizovaných z *Fondu federace* byly od konce 60. let do roku 1975 realizovány továrna na výrobu bezešvých trub v kooperaci s Kombinátem Smederevo, licenční podnik vyrábějící baterie Varta v rámci kombinátu Trepča, závod na výrobu nářadí a žehliček v Uroševci, továrna na výrobu náhradních automobilových dílů v Peči, podnik na výrobu syntetických vláken v Prizrenu, kde byl soustředěn i další chemický průmysl zaměstnávající cca 2 000 dělníků. Dále to byl závod na výrobu elektromotorů v Djakovici, podnik na výrobu keramických dlaždic, kaolínu, sanitární keramiky a mozaikových dlaždic, cementárna, továrna na výrobu parket a především o dva bloky termoelektrárny Kosovo. V oblasti samozřejmě fungoval také dřevařský, textilní a papírenský průmysl. *Fond federace* se na těchto investicích podílel 74,5 %. Efektivita investic však byla ve srovnání s průměrem v Srbské republice třetinová, mnohé z investičních projektů také překročily původní rozpočet až o 50 %!

reprodukční schopnost, tedy více utrácela, než vyráběla, a nebyla schopna splácet dluhy. Dostávala se tak do začarovaného kruhu. Kosovští politici volali po dalších masivních investicích, při stávající produktivitě práce a efektivitě výroby však zvyšování přílivu prostředků do kosovského hospodářství pouze zvětšovalo ekonomické problémy. Výklad těchto problémů se tak již brzy stal předmětem nacionalistické propagandy z jedné i z druhé strany.

S rozvojem průmyslu a státního sektoru na Kosovu pochopitelně úzce souvisel problém zaměstnanosti obyvatelstva. Vzhledem k velkému přírůstku obyvatelstva tvořil na počátku 70. let počet těch, co hledali práci, celých 27 % z celkového počtu zaměstnaných. Uvidíme dále, že i v 60. a 70. letech velkou část kosovského obyvatelstva zaměstnávalo zemědělství. Počet zaměstnaných mimo zemědělství a tradiční řemesla se z 37 000 v roce 1953 zvýšil na 142 953 v roce 1976, kdy v oblasti bylo zaměstnáno již 15 925 osob s vyšším a vysokoškolským vzděláním. K tomuto roku bylo mimo autonomii zaměstnáno 8 636 lidí s trvalým bydlištěm na Kosovu, z toho 55 % Albánců, pomalé tempo růstu vytváření nových pracovních míst také dohnalo 35 660 vesměs málo kvalifikovaných dělníků k odchodu za prací do zahraničí. Z celkového počtu státních zaměstnanců na Kosovu bylo 59,7 % Albánců, 29,8 % Srbů, 5,3 % Černošorců atd. Statistika nezbytné proporcionality ukazovala, že Srbové měli v té době větší podíl na zaměstnání o 11,4 % oproti jejich zastoupení v oblasti, Černošorci o 2,8 %, Albánci pak menší o 14 %. Ve státním sektoru byl na Kosovu zaměstnán každý 10 obyvatel, na rozdíl od Slovinska, kde to byl každý 2–3, a od Srbska kde byl státním zaměstnancem každý 4–5. V některých okresech autonomie však byly poměry ještě daleko horší. Materiál, vypracovaný analytickým oddělením ÚV SKS v prosinci roku 1978 navíc předpokládal, že se tento poměr bude s ohledem na strukturu a demografický vývoj obyvatelstva pouze zvětšovat. V roce 1976 totiž na Kosovu hledalo zaměstnání již 53 000 obyvatel, nejvíce albánské národnosti, z nichž 30 % bylo vysoce kvalifikovaných a kvalifikovaných uchazečů. Na jedno nově otevřené místo tehdy připadalo až 42 občanů!

Zemědělství

Ke kumulaci problémů přispívalo také pomalé tempo překonávání zaostalého zemědělského hospodaření. To se na celkovém hrubém národním produktu autonomie podílelo v polovině 60. let 40 %, v roce 1975 již pouze 23 %, bylo na něm však závislé 50 % obyvatelstva a zajišťovalo jej velké množství malých rolnických hospodářství, jejichž příjmy se pohybovaly na třetině jugoslávského průměru! Demografický vývoj oblasti způsoboval paradoxní situaci: chybějící pracovní místa ve státním sektoru byla „nahrazována“ zpětným přílivem pracovních sil do zemědělství, které, podle prognózy, mělo v letech 1970–1980 absorbovat dokonce polovinu pracovní síly autonomie! Vývoj na Kosovu tedy šel zcela protikladně se soudobými ekonomickými trendy, charakterizovanými naopak velkým odlivem práceschopných lidí ze zemědělství,

způsobovaným rozvojem zemědělských technologií a mechanizace. Zastavení této tendence, resp. pokles počtu zemědělského obyvatelstva na stav z roku 1961 předpokládala analýza teprve v roce 1985! Zvyšování počtu zaměstnaných v zemědělství přispívalo k tomu, že to které hospodářství muselo na stejné ba i menší výměře uživit více svých rodinných příslušníků, kteří neměli možnost zaměstnat se jinde. Přitom výměra soukromých zemědělských podniků byla již tak mizivá, mezi lety 1960–1969 se navíc podíl hospodářství s výměrou větší než 3 ha zmenšil o 20 %. V roce 1969 bylo, pokud jde o individuální zemědělce, na Kosovu 33,9 % hospodářství do 2 ha výměry, 23, 5 % mezi 2–3 ha, na 3–5 ha hospodařilo 24, 3 % všech usedlostí, výměrou mezi 5–8 ha disponovalo 13,1 %, mezi 8–10 ha to již bylo pouze 2,3 % a nad 10 ha 2,4 %. Rodinné usedlosti přitom fungovaly téměř na bázi naturálního hospodářství! Výkup zemědělských produktů byl na Kosovu téměř bezvýznamný a 20 x nižší než průměr ve Vojvodině.

Bídu kosovského zemědělství nejlépe ukáže opět malá statistika, tentokrát zemědělské vybavenosti, již srovnáme se severní srbskou autonomií – Vojvodinou, která byla tradičně zemědělskou základnou Srbska i Jugoslávie. Počet traktorů mezi družstevními zemědělci na KaM v roce 1965 činil 895 oproti 7 782 ve Vojvodině, kombajnů 161 oproti 2 380 ve Vojvodině.³² Situace nebyla lepší ani v soukromém zemědělském sektoru: 1 707 traktorů na KaM oproti 15 354 ve Vojvodině, 339 kombajnů oproti 5 019 ve Vojvodině. Rozdíl se ale ještě vyhrotí, porovnáme-li údaje z prvních let kosovsko-metochijské autonomie: v roce 1950 bylo na KaM 20 traktorů oproti 2 276 ve Vojvodině, v roce 1957 pak dva kombajny oproti 413 ve Vojvodině!

Investice do zemědělství byly spíše technologického rázu – budovaly se např. zavlažovací systémy (v roce 1975 bylo pod závlahami 14 % zemědělské půdy), které ovšem využívaly především státní zemědělské podniky a družstva. Při hodnocení zemědělské produkce na Kosovu a Metochii je přitom nutno brát v úvahu, že značnou část přebytků uváděl na trh státní sektor, který na Kosovu, podobně jako v 19. století podnikatelské velkostatky v českých zemích, přebíral roli progresivních zemědělských podniků, jejichž výsledky a hospodářské metody dávaly jistý příklad většinovým malozemědělcům. Hospodářská vybavenost státního sektoru umožňovala kultivaci neplodné půdy, na níž síly ani prostředky rolnických hospodářství nestačily – hovoří se až o 68 000 ha nově kultivované zemědělské půdy. Část takto získané půdy byla využita pro výsadbu sadů a vinohradů. Prakticky veškerá velkoobchodní produkce ovoce a 50 % produkce vína (2 200 vagonů, tj cca 220 000 q) pocházela ze státního sektoru (proslulé byly zejména vinné sklepy v Male Kruši), maloročníci své přebytky uplatňovali spíše na městských či vesnických trzích.

³² V této době ovšem v celé SFRJ dochází k rozpadu převážné části zemědělských družstev, která vznikla násilnou kolektivizací koncem 40. let. Tak zatímco v roce 1959 bylo v celém Srbsku 1 709 družstev, v roce 1964 zbývá již pouhých 925. Podobné tendence lze pozorovat i na Kosovu a Metochii – ze 121 družstev v roce 1959 zůstává v roce 1964 pouhých 62. Pro zaostalé kosovské zemědělství však byl tento proces spíše ztrátou.

* * *

Velké podpora oblasti a míra demokratizace společnosti (přinejmenším ve srovnání s Albánií) vzbuzovala, jak ostatně vyplývá i z materiálů zachycující jednání komunistických grémií, u jugoslávských a srbských komunistických špiček představu, že kosovští Albánci těsněji přimknou k zemi, v níž žijí. Jugoslávská modernita ovšem i přes veškerou snahu stále narážela na mantinely tradičně založené společnosti, v níž byly ještě v 70. letech 20. století odchylky od stanovených vzorců chování považovány za nepřipustné. Historické tradice, možná i vzpomínky na minulá příkoří a bezesporu i vliv islámu tak determinovaly modernizační úsilí komunistických technokratů. Ekonomická pomoc regionu z *Fondu federace*, ale i přímo z prostředků Srbska a dalších republik tedy byla větší, než byla oblast schopna svými silami racionálně využít. Vzrůst výroby a zaměstnanosti byl ale i tak pozoruhodný. Hlavního cíle – pevnější integrace kosovských Albánců do socialistické jugoslávské společnosti – se však ekonomickými prostředky dosáhnout nepodařilo.

